

Skötselplan för Nationalstadsparken Ulriksdal-Haga-Brunnsviken-Djurgården i Stockholm, Solna och Lidingö kommuner

Förord

Föreliggande skötselplanförslag har gjorts på initiativ och uppdrag av Kungliga Djurgårdsförvaltningen (KDF) och omfattar hela Nationalstadsparken (NSP) se karta. Syftet med arbetet har varit att se NSP just som en helhet och vårda, värna och utveckla området efter de riktlinjer som uttryckts i den särskilda lagparagraf som riksdagen beslutade om 1994 och som nu ingår i miljöbalken. Djurgårdsförvaltningen är markförvaltare till största delen av detta område men stora markägare är också Fastighetsverket, Vasakronan, Akademiska hus, Stockholm och Solna kommuner.

Vår uppdragsgivare har varit ståthållare Björn Sprängare som efterträts av slottsfogde Gunnar Haeger på Kungliga Djurgårdsförvaltningen som projektansvarig. Till vårt uppdrag har utsetts en projektgrupp – referensgrupp som varit rådgivande och granskat våra rapporter.

Referensgruppen har bestått av Henrik Niklasson, jägmästare, natur- och skogsbruksansvarig KDF, Urban Emanuelsson, föreståndare för Centrum för Biologisk Mångfald (CBM). Thomas Nybrandt, professor vid institutionen för lantbruksteknik, SLU, Ulf Sporrang, professor i kulturgeografi och akademisekreterare Vitterhetsakademien samt Lennart Bäck, professor i kulturgeografi vid Högskolan i Östersund.

Länsstyrelsen och de andra berörda markägarna Fastighetsverket, Vasakronan, Solna kommun, Stockholm stads berörda tjänstemän har informerats av oss och delgett oss material och synpunkter underhand. Vi har också haft kontakter med intresseorganisationer för Nationalstadsparken, Skansen, Stadsmuseum och olika experter på olika organismgrupper m.m.

Det finns en önskan från statsmakten - Miljödepartementet - att arbetet skall samordnas mellan de olika markansvariga och att en gemensam strategi och plan skall antas för förvaltning, skötsel och utveckling av Nationalstadsparkens värden. Avsikten med denna utredning är att den ska ligga till grund för det fortsatta skötsel- och utvecklingsarbetet för NSP.

Vårt uppdrag har varit att se Nationalstadsparken i ett helhetsperspektiv där de olika delarnas samverkar till helheten analyseras. De tre huvudintressena – kulturmiljövården, den biologiska mångfalden och rekreations- och friluftslivsintresset kan tillsammans säkerställas och utvecklas efter de olika delområdenas förutsättningar. Det har varit en spännande uppgift då skötselplaner i allmänhet oftast i huvudsak varit inriktade på ett av de ovannämnda intressena. I Nationalstadsparken samverkar eller ska intressena samverka för att uppnå de syften nationalstadsparken som skyddsinstrument tillkommit för.

Vägledande för vårt arbete har självklart varit de mål och riktlinjer för skötsel av park och natur som länsstyrelsen (1999) tagit fram i samråd med NSP:s markförvaltare och intresseorganisationer för Nationalstadsparken.

Lars-Gunnar Brävander och Rolf Jacobson oktober 2003

Tillägg i förordet

Efter att ha tagit del av både skriftliga och muntliga synpunkter på remissutgåvan av skötselplanen i nov 2003 har materialet omarbetats och kompletterats. Förutom ändringar i texten har materialet kompletterats med kartor på områden som bete rekommenderas i och också kartor som visar områden som är värdefulla värdekärnor för den biologiska mångfalden. Ytterligare material är under utarbetning som ska ge en större förståelse för de kulturhistoriska värdena och om de rekreativa värdena i NSP. En särskilt utredning om kretsloppsprinciper och skötsel av avfallsprodukter föreligger från Angelika Blom, Christina Johansson och Kent Fridell SLU, Alnarp.

Ytterligare rapporter som har tagits fram som underlagsmaterial till föreliggande skötselplan är från Jenny Beckman om Vetenskapsstadens utveckling. Clas Tollin har bidragit med kunskap om de tidigaste spåren av markanvändning fram till 1500-talet. Ulrich Lange har sammanfattat de spår av landskapselement som finns från Lantbruksakademiens experimentalfält. Spåren av den militära markanvändningen finns också dokumenterat i underlagsmaterial från Erik Norberg. Den moderna stadens tillväxt från slutet av 1800-talet som berör nationalstadsparken har beskrivits av Staffan Nilsson.

Detta material skall ligga till grund för att ytterligare tydliggöra målsättning för olika skötsel och utvecklingsprojekt i NSP.

För att få en mer historiskt förankrad skötsel och utvecklingsinriktning som tar vara på och utvecklar de värden som finns har följande ändringar i manus gjorts.

- En ytterligare översyn av mål för de olika åtgärderna som krävs i delområden i NSP
- Kompletteringar av åtgärder som syftar till att främst stärka rekreativa och kulturhistoriska värden.
- Kompletteringar med mer information om olika delområden NSP

Utöver data som redovisas i denna skötselplan hänvisas till ytterligare material och insatser som har största betydelse för skötseln av nationalstadsparken men som ej redovisas här. Det är tex:

- Beståndsdata från olika naturområden. Trädslagsfördelning, åldersfördelning, avverkningsdata, register över särskilt hänsynskrävande gamla träd och av död ved. Detta finns hos Kungl. Djurgårdsförvaltningen över de områden som de ansvarar för.
- Trädvårds- och parkprogram för de intensivt skötta parkområdena. Finns hos förvaltarna av parkerna.
- Årliga program för prioriterade vård- och skötselåtgärder.
- Samråd i referens- eller expertgrupp om aktuella särskilda åtgärder
- Utbildningsprogram och dialog mellan planerare och utförare av arbetsinsatserna i fält.

Förutom föreliggande material finns ett fotomaterial (ca 3000 digitala bilder) som också mer i detalj kan exemplifiera och belysa nödvändiga och önskvärda åtgärder i Nationalstadsparken.

En mycket angelägen fråga som inte särskilt berörts är NSP:s alla nyttjare som representerar olika intressen i NSP och hur samverkan med olika föreningar kan utvecklas och hur dessa föreningar aktivt kan medverka med sina kunskaper och kanske direkt i skötsel också av delområden.

januari 2006-01-15

Lars-Gunnar Bråvander

Del I. Allmän del

Innehållsförteckning

Skötselplan för Nationalstadsparken Ulriksdal-Haga-Brunnsviken-Djurgården i Stockholm, Solna och Lidingö kommuner	1
Förord	1
Lars-Gunnar Bråvander och Rolf Jacobson oktober 2003	1
Tillägg i förordet.....	2
Innehållsförteckning	4
Ekoparken – en nationalstadspark	6
Hur tolkas lagstiftningen och vad betyder det för skötselplanarbetet?	6
Övergripande miljömål.....	7
Ekologiska värden.....	8
Kulturhistoriska värden.....	8
Friluftslivsanknutna värden.....	8
Pedagogik	8
Kretsloppstänkande och hushållning med naturresurser	8
Vilka värden finns representerade?.....	8
Samspelet den fysiska miljön, kulturpåverkan och vegetationen.....	9
Nationalstadsparkens kulturmiljövärden.....	11
Nationalstadsparkens biologiska mångfald	12
Nationalstadsparkens värden för rekreation och friluftsliv	15
Mer föreskrifter	17
Information.....	17
Natur- och kulturpedagogik.....	18
Kommunikation till och i NSP	19
Intressekonflikter	20
Stängsel.....	21
Ekologiskt känsliga områden	21
Problem vållade av djur	22
Angrepp av parasiter och skadedjur på vegetationen.....	22
Gamla träd	22
Fornminnen.....	23
Generella riktlinjer för skötseln.....	23
Särskilda skötselproblem.....	24
Betesmarker	24
Granskog.....	25
Ekbestånden.....	26
Miljöövervakning	28
Utvecklingsprojekt	30
Anläggande av nya eller återupptagande av våtmarker.....	30
Hagakullen. Utsiktspunkt och skid- eller pulkabacke	30
Nedgrävning eller kulvertering av kraftledning Ålkistan – Husarviken.....	30
Återinför Hjordbete på Djurgården.....	30
Framtidsvisioner	32
Litteraturlista	33
Bilaga 1. Material och metoder	34
Skötselåtgärder som diskuteras i de olika skötselområdena.....	35
Bilaga 2 Definitioner och ordlista	37

Bilaga 3 Bildbilaga.....	39
Bilaga 4 Kartor och figurer.....	39

Ekoparken – en nationalstadspark

Ekopark är inget definierat begrepp. Det kom i början av 1990-talet att användas som praktisk och samlande benämning på det stora någorlunda sammanhängande grönområdet öster och nordöst om Stockholm. Namnet Ekoparken blev ett praktiskt begrepp som snabbt anammades. I ordet finns både ”ek”, som i mycket kan ses som symbolart för Ekoparken, och ”eko”, som betonar områdets stora ekologiska värden.

Resultatet av de många ideella krafternas arbete kröntes med att riksdagen 1994 beslutade om att

”Området Ulriksdal-Haga-Brunnsviken-Djurgården är en nationalstadspark. Inom en nationalstadspark får ny bebyggelse och nya anläggningar komma till stånd och andra åtgärder vidtas endast om det kan ske utan intrång i parklandskap eller naturmiljö och utan att det historiska landskapets natur- och kulturvärden i övrigt skadas.”

Beslutet togs med stöd av naturresurslagen (NRL) 3 kap. 7 § och trädde i kraft 1 januari, 1995. Lagen ingår numera i miljöbalken (MB) 4 kap. 7 §.

Ekoparken och nationalstadsparken används idag ofta som synonyma begrepp. Ursprungligen var Ekoparken ett större område där också Kungliga Tekniska Högskolans område, Hjorthagen och Värtahamnen ingick. Men vid beslutet om nationalstadsparken uteslöts dessa områden från nationalstadsparksområdet. Nationalstadspark är ett begrepp i lagstiftningen som eventuellt skulle kunna användas på andra områden i Sverige med motsvarande värden. Det korrekta namnet på vårt område för skötselplan blir Nationalstadsparken Ulriksdal-Haga-Brunnsviken-Djurgården. Då än så länge inga andra nationalstadsparker finns antagna så har vi valt det förenklade namnet till Nationalstadsparken (NSP) för vårt skötselplanområde. Avgränsningen av nationalstadsparken se karta 1.

Hur tolkas lagstiftningen och vad betyder det för skötselplanarbetet?

Beslutsformuleringen är i jämförelse med flera andra lagtexters formuleringar om skydd för områden skarp. Här finns ingen bedömningsmån för ”avsevärd skada”, ”påtaglig skada” eller ”ringa ingrepp”, eller att ingrepp skulle kunna medges om kompensationsområden med motsvarande naturvärden skyddas istället.

I naturresurslagens tredje kapitel är avvägningen gentemot andra markanvändningsintressen redan gjord i och med att bevarandeintressena har givits företräde. För nationalstadsparker liksom för områden av riksintresse för naturvård eller kulturmiljö har riksdagen vidgat det så kallade skaderekvisitet från ”påtaglig skada” till att allmänt gälla ”skada”.

Formuleringens styrande begrepp är att de uppräknade, tänkbara ingreppen *”får... vidtas endast om det kan ske utan intrång...och utan att...skadas.*

Lagen är alltså mycket tydlig. Ansvar för samordning av frågor rörande skydd, förvaltning, vård och utveckling åvilar länsstyrelsen i Stockholms län.

Trots denna tydliga målsättning om skydd och utveckling av Nationalstadsparkens värden krävs kompletterande lagstiftning och planer för ett genomförande av intentionerna med nationalstadsparkskyddet. Nationalstadsparkens värden skall värnas och stärkas i

kommunernas planering och myndigheternas prövning av föreslagna ändringar i markanvändningen. Härvid kan många lagar och förordningar utnyttjas som instrument för skydd och skötsel. Lagstiftning som berör nationalstadsparken är främst flera paragrafer i miljöbalken som Natura 2000 -objekt, naturreservat, kulturresevat, biotopskydd, strandskyddsbestämmelser, begränsningar av buller och föroreningar. Kulturmiljöer skyddas genom KML (2 kap. fasta fornlämningar, 3 kap. byggnadsminnen) I plan- och bygglagen regleras också markanvändningen i detaljplaner och områdesbestämmelser. Lokala ordningsföreskrifter tillkommer som ytterligare kan reglera nyttjandet av nationalstadsparken. I Stockholms stads pågående översiktsplanering (ÖP enl. PBL) kräver självklart Nationalstadsparken stor hänsyn liksom i Solna och Lidingös kommunala översiktsplaner. I underlagsmaterialet finns även utredningar om ytterligare skyddsförordnande för att bevara park- och naturområden. Förslag till naturreservat för såväl Norra Djurgården och Södra Djurgården föreligger (Länsstyrelsen, 2003).I dag finns endast ett område som är skyddat som naturreservat, beläget i Ulriksdal.

I denna skötselplan har inte tagits ställning till de olika skyddsformerna enligt de gängse lagar och förordningar som finns. Såsom lagstiftningen i dag är utformad är park, natur och det historiska landskapet skyddat mot utvecklingsprojekt/exploateringsprojekt som skadar nationalstadsparken. I den bebyggda delen finns möjligheter till vissa förändringar av byggnadsbeståndet särskilt som det ytterligare kan stärka värdena i NSP. Dessa projekt regleras genom kompletterande lagar i PBL, miljöbalken och KML. I det pågående arbetet med FÖP i Stockholm kommer där redovisas hur värdena långsiktigt kan säkerställas.

Målsättningen är att en ändring skall komma till så att nationalstadsparkens regelverk med beslutsdel och skötselplan ska gälla utan ett lapptäcke av följdlagstiftning med olika villkor i olika delar av nationalstadsparken. Nationalstadsparken är ett nytt begrepp som har en annan innebörd och rättslig verkan än nationalpark men uttrycker att här finns värden av största nationella intresse och kan på så vis jämföras med nationalparksbegreppet. En förordning saknas härvid hur förvaltningsansvaret skulle fördelas mellan stat, kommun och fastighetsägare än så länge. Följaktligen är det också än så länge ej utrett vilken rättsverkan skötselplanens åtgärdsförslag har.

Den hittillsvarande tillämpningen av det lagstadgade skyddet i nationalparksinrättandet framgår av några domar i regeringsrätten angående exploateringsföretag. Som Peter Schantz har visat, är uttolkningen av lagstiftningen inte så exploateringshämmande som lagformuleringen ger intryck av att ge. (Se Schantz et.al 2002) Under pågående arbete med skötselplanen har många exploateringsfrågor som ej syftar till att förstärka värdena i NSP väckts men som påverkar eller kan påverka natur- och kulturvärdena. För dessa projekt krävs oftast fördjupade miljöstudier i särskilda miljökonsekvensbeskrivningar (MKB) för att eliminera miljöhot och förstärka NSP:s värden. Sådana projekt är t.ex. Norra länken, Värtajärnvägens förstärkning, gasledning, bebyggelse i Albano, bebyggelse vid Husarviken, Gröna kilen via Järvafältet som leder in till NSP. I denna studie har vi inte kunnat göra de fördjupade studier som krävs för att kunna ta ställning i de enskilda projekten. Vår uppgift har istället varit att utifrån vår kunskap om svensk natur och skötsel av naturtyper försöka formulera optimala målsättningar där områdenas respektive värden långsiktigt kan utvecklas och bestå.

Övergripande miljömål

Allmänna värdekriterier för nationalstadsparker uttrycks i SOU 1996:38. Inspirerade av denna har vi återgett delar av dess värdebeskrivningar i av oss förkortad form enligt nedan. Istället för att formulera det som generella kriterier för framtida nationalstadsparker har vi tagit fasta

på de egenskaper = värden som just Stockholms nationalstadspark äger. Bevarande och förstärkande av dessa värden utgör samtidigt *de övergripande miljömålen*.

Ekologiska värden

Parken behövs för att säkra tillgången till en rik variation av naturmiljöer i och nära staden och för att tillgodose och utveckla det stadsnära områdets biologiska mångfald. Den biologiska mångfaldens värde i sig är ett av nationalstadsparkens fundamentala värden, oavsett dessas betydelse för rekreation och forskning. Nationalstadsparken utgör samtidigt den kontaktlänk mellan stadens grönytor och det omgivande natur- och odlingslandskapet som är en förutsättning för att varierade, biologisk rika natur- och kulturmiljöer inne i staden också ska kunna bevaras. Den stora huvudsakligen trädbärande ytan i den tätbebyggda stenstadens närhet erbjuder också många s.k. ekologiska tjänster som t.ex. filter för luftföroreningar, temperaturutjämning, bullerdämpning m.m.

Kulturhistoriska värden

Nationalstadsparken har genom sin tillkomst, utformning, historiska användning och utveckling kommit att uttrycka väsentliga historiska, kulturhistoriska, arkitektoniska och konstnärliga värden och associationer. NSP är starkt kulturpräglad och har en lång tradition som attraktivt besöksområde inom lättillgänglig närhet till staden. Dessa värden skall bevaras och förstärkas.

Friluftslivsanknutna värden

Nationalstadsparken ska kunna ge möjligheter till kunskap, upplevelser och aktiviteter. De värdefulla natur- och kulturmiljöerna utgör viktiga upplevelsevärden för allmänheten. De är basen även för friluftslivet men här tillkommer ett varierat utbud av fysiska aktiviteter som möjliggörs genom att det stora NSP- området kan differentieras så att olika intressen kan samsas inom parkens gränser. NSP är ett utflyktsmål av tillräcklig storlek för cykelutflykter, ritturer eller vandringar och kan ge en känsla av att man har lämnat staden bakom sig.

Pedagogik

Det *pedagogiska arbetet* skall rikta sig mot alla medborgargrupper. Särskild uppmärksamhet skall riktas mot barn och invandrare. Nationalstadsparken består av landskapselement som speglar natur- och kulturhistoriska sammanhang i stadens, landskapets och nationens utveckling. Den behöver därför ha viktiga pedagogiska funktioner för att sätta in kunskapen om landskapet i ett helhetsperspektiv, skapa identifikation och därmed ansvar för inte bara nationalstadsparkens samlade värden utan även för natur- och kulturvärden generellt.

Kretsloppstänkande och hushållning med naturresurser

Till det ekologiska och pedagogiska värdet hör ett föredömligt *kretsloppstänkande*. I all hantering av slättermaterial som gräs sly samt ris, hantering av gödsel (häst, nöt, får?), i sophantering, i användning av maskiner, fordon, drivmedel, bekämpningsmedel etc. skall en föredömlig och miljövänlig kretsloppshantering och hushållning med naturresurser eftersträvas. (Se särskild bilaga till skötselplanen).

Vilka värden finns representerade?

Värdena i NSP finns beskrivna i många dokument.

De viktigaste faktorerna för att dessa värden har uppstått och utvecklats är som vi ser det dessa:

1. Det geografiska läget. De fysiska förutsättningarna har varit gynnsamma för t.ex. ädellövskog och för värdefulla strandmiljöer. Ett sprickdalslandskap som gränsar till hav och sjö med en lång strandlinje som ligger i nära anslutning till / eller i storstaden. Tillgängligheten nära staden är den primära orsaken till möjligheten för flertalet att besöka området.
2. De kungliga influenserna över markanvändningen där förekomsten av jaktpark (djurgård) påverkat markanvändningen sedan Johan III:s tid på Norra och Södra Djurgården. Gustav III har präglat områdena vid Haga och Brunnsviken och flera kungar i Ulriksdalsområdet och Södra Djurgården.. Det kungliga inflytande har medfört att annan exploatering fått stå tillbaka för de kungliga intressena.
3. Att området/områdena tidigt blev förankrat i Stockholmarnas medvetande som rekreationsområde, vilket påverkat beslutsfattandet i regering, riksdag och stadshus. De kungliga intressena har allt ifrån början gagnat folkets möjligheter till rekreation.

Det som gör nationalstadsparken så speciell är att området trots storstadens alla markexploateringsintressen fortfarande är så stort - 27 km² - så att möjligheterna till bevarande av biologisk mångfald och ett differentierat friluftsutnyttjande i allt väsentligt kvarstår.

Samspelet den fysiska miljön, kulturpåverkan och vegetationen

För att förstå hur natur och kultur samverkar i området bör man gå tillbaka och se hur det historiska markutnyttjandet ser ut för att tolka dagens situation. Spåren från hur marken utnyttjas här från de första bofasta människorna fram till medeltiden har bl.a. dokumenterats av Clas Tollin. (Se karta 2) Kartmaterial där äldre markanvändning finns redovisat från Nationalstadsparken finns från slutet av 1600-talet och framåt. (Se särskild kartbilaga). Här följer bara ett kort sammandrag med tolkning av hur särskilt Djurgårdens nuvarande vegetation uppstått.

När de tidigaste människorna anlände i regionen var det endast de högsta partierna som stack upp ur havet. Dessa kalspolades av stormar och bestod av hållmarker eller blockrika svallade moränmarker. På bronsåldern låg havet c:a 15 m över nuvarande nivå. Det betydde att de första människorna också livnärde sig på fiske och jakt, på säl och sjöfågel.

Först när landhöjningen medfört att även dalgångar där finkornigare och mer produktiva jordar framträdde kunde en fastare befolkning etablera sig som livnärde sig på boskapsskötsel och till en del på åkerbruk. Några få bronsåldersgravar finns men från järnåldern finns ett betydligt rikare material. Då började också de första byarna att framträda i området. Skriftliga urkunder från medeltiden skildrar denna tid då Djurgården befolkades av små byar utspridda i landskapet.

Redan då kan förmodas att större delen av markerna präglades av jordbruk bestående av betesmarker och slåttermarker och till mindre del åkermarker. Markernas fysiska tillgångar togs tillvara.

Sannolikt var förutsättningarna för jordbruk goda med stora finsedimentmarker nyligen uppstigna ur havet och skog som under de gynnsamma klimatbetingelserna till stor del bestod av ädla lövträd som genom lövtäkt kunde nyttjas till kreatursfoder. I detta öppna bondelandskap gynnades många solälskande växter, men betesdjurens ständiga betande tärde

på markernas näringsstatus. I stället för att några dominerande konkurrensstarka näringskrävande arter fanns (som i dagens vallar) var här utrymme för en stor artmångfald av betesgynnade växter som också var gynnade av låg näringsstatus i marken. Den gödsel kreaturen gav under vinterns installningsperiod var den begränsande faktorn för den lilla åkerareal som kunde odlas.

Den kungliga epoken inleddes med Karl Knutsson Bondes markinnehav som så småningom övergick till klostermark i stor utsträckning. Klostren i Stockholm ägde marker här och det kan förmodas att munkarna och nunnorna introducerade en del nya nyttoväxter och medicinalväxter som fortfarande kan spåras i regionen. Då Gustav Wasa på 1520-talet genomförde reformationen blev marken återigen i kunglig ägo. Sannolikt förändrades inte markanvändningen nämnvärt i området fram till att området på Djurgården just blev djurpark d.v.s. hjortpark för den kungliga jakten.

Då Johan III på slutet av 1500-talet introducerade hjortarna i det första hägnet var dock området sannolikt betydligt öppnare än idag. Skogarna var tämligen trädfattiga betesmarker p.g.a. svedjning och avverkningar för ved och timmerbehov m.m. Hjorthägnets utvidgades på 1680-talet till att omfatta hela Djurgården d.v.s. området ända upp till Ålkistan på Norra Djurgården i dag (se karta). Hägnet hade periodvis så mycket djur att överbete uppstod. Dovhjort, kronhjort, älg och till och med ren förekom, vilket sannolikt ledde till stor skada på trädbeståndet. Framför allt kronhjort skadar med sin fejning träd, till och med granen, som sällan skadas av älg eller rådjur. Sannolikt skedde en viss selektion av trädslagblandningen redan då. Kanske åtminstone de äldre ekarna klarade hjortbetet bättre än andra trädslag. Ekarna hade också på kungens och kronans mark ett bättre skydd på grund av virkets värde för skeppsbyggen. Även de övriga ädla lövträden kan förmodas ha gynnats i de kungliga markerna då lövtäkten åtminstone till viss del upphörde och lövträden kunde inta större arealer. Vi vet dock att hjortarna fick samsas med stadsbefolkningens boskap som fick gå på bete innanför hjorthägnets. Hö slogs här också i viss omfattning.

På 1700-talet fick de ädla lövträden en renässans då det engelska parkidealet introducerades på de kungliga markerna och nyplanteringar skedde i stor omfattning i Hagaparken m.fl. ställen. I det engelska parkidealet ingick också att spara naturlig vegetation och skog. Dessförinnan hade också ädla lövträd gett en värdig inramning i alléer runt slott och herresäten. Redan på 1600-talet var särskilt lindalléerna populära. I t.ex. Ulriksdalsparken finns lindar kvar från 1600-talets mitt. I början av 1800-talet var dock hela Djurgården ganska trädfattig. Genom framförallt överjägmästaren Israel af Ströms engagemang påbörjades en ganska omfattande trädplantering på Djurgården med ekar men också andra trädslag som t.ex. bok och lärk. På Djurgården fanns hela åtta hovjägardistrikt och varje hovjägare sörjde för skogsbruket på sin del med egen plantskola. Detta kan kanske delvis förklara att skogen än i dag har så olika karaktär på Djurgården och också hyser en mycket stor blandning av trädslag. För att gynna eken högså redan på 1800-talet en hel del gran bort. På det äldre kartmaterialet från 1800-talet finns dock fortfarande betydligt mer gran än idag och även på 1900-talets mitt. När sedan hjortbetet helt upphörde växte de öppna ytorna snabbt igen och skogen slöts så sakteliga. De öppna fälten hölls öppna genom att de plöjdes upp och besåddes med vallväxter. Många områden sköttes också intensivt som parkmark. Under 1800-talet och 1900-talet utvecklades t.ex. södra Djurgården ytterligare som kunglig park genom Carl XIV Johans anläggande av Rosendals slott med omgivande parkmiljö, Ladugårdsgårde utvecklades till ett stort exercisfält, Norra Djurgården omvandlades till Experimentalfält för jordbruks- och trädgårdsförsök och en successiv utflyttning av Högskolor och vetenskapliga institutioner på norra Djurgården präglade så småningom ett större sammanhängande område från Kungl.

Tekniska högskolan och bort till Frescati med Naturhistoriska Riksmuseet och Bergianska Trädgården som en nordlig del av Vetenskapsstaden. Markerna i Nationalstadsparken har således haft en mycket skiftande historia fram till våra dagar. Wästfeldt har visat i kartform både marker med lång kontinuitet som öppna marker men också marker som från att ha varit öppna nu består av skogsområden. (Se karta 3)

Nationalstadsparkens kulturmiljövärden

Nationalstadsparken inrymmer unika kulturhistoriska miljöer. Litteraturen om bebyggelsen och den historiska markanvändningen är mycket rik och innehåller också bedömningar av värdena och hur de olika byggnaderna och parkerna ska skötas för ett bevarande av värdena. En mycket god överblick över kulturhistoriskt värdefulla byggnadsbestånd och parkanläggningar finns i *Kulturmiljöer i Solna Kulturminnesvårdsprogram för Solna* av Maria Malmlöf och *Husen i Nationalstadsparken, Stockholmsdelen* utgiven av Stockholms stadsmuseiförvaltning 2005. De olika skyddsvärda objekten finns klassade i olika byggnadsminnesmärken eller som fornminnen. I detaljplan och i områdesbestämmelser anges mål och riktlinjer för hänsyn och vård av dessa värden *Denna rapport tar därför inte upp hur byggnadsbeståndet skall skötas i NSP*. Då bebyggelsen, trädgård, park och natur bör samverka till en tilltalande och historiskt korrekt uppfattad helhet vill rapporten beakta sådana helhetsbedömningar. Avgränsningar, namn på både områden och byggnader är viktiga. Vilka funktioner husen har, har haft och vilka intentioner stadsplanerare, arkitekter, landskapsarkitekter har haft vid gestaltningen av områdena är också betydelsefulla. Åtgärdsförslagen syftar till att ta hänsyn till sådana värden. Klart är att *målsättningen för nationalstadsparken är att all bebyggelse bör harmoniera med sina omgivningar och tillföra värden i nationalstadsparken oavsett från vilken tidsepok huset eller anläggningen tillkom*. Detta gäller i högsta grad de tillbyggnader och de fåtaliga nya anläggningar som kan komma i fråga inom parken *All bebyggelse och förändring av bebyggelse eller ändring av funktioner i hus och anläggningar bör därför vara föremål för särskild prövning*. (Allt enligt PBL och KML)

Med anknytning till ovan kan vegetationen och floran likaväl som att betraktas som naturvärden också betraktas som kulturmiljövärden, då de i högsta grad speglar de kunskaper, värderingar, idéer och ideal som människan tillämpat vid utnyttjandet av landskapet.

Det som i första hand satt sin prägel på Nationalstadsparken är de kungliga familjerna genom tiderna. Hjortparken har redan nämnts och de engelska parkerna vid Haga, Bellevue och Pipers park vid Bergshamra. De flesta av dessa anläggningar har samspelat med naturen när trädgårdar och park anlades. Landskapsrummet blir därför extremt viktigt för hur man kan uppleva dessa byggnationer. Många byggnader utgör dessutom viktiga tidsdokument från olika ledande arkitekter och stilideal genom tiderna.

Inom Nationalstadsparken förekommer också intrång med bebyggelse och verksamheter av helt annat slag än byggnader för kungligheternas och hovets förlustelser. Sådana områden är t.ex. Galärvarvet, Beckholmen och Fjäderholmarna samt Skeppsholmen med fastigheter som upplåtits för varvsändamål och för militären. Områdena är idag vid gränsdragningen av Nationalstadsparken tämligen självklara delar då dessa områden hör till den sfär av kulturminnesmärken som är en så viktig del av det historiska landskapet i Stockholm. Utan nationalstadsparks skydd här finns stor risk att de verksamheter som bedrivs här tvingas läggas ner och ersättas med nya tidens anspråk på mark.

Genom tiderna har också Nationalstadsparken speglat de olika kungarnas intressen med anläggningar för sport, museer och vetenskap. I intentionerna med nationalparken finns, i den mån redan exploaterad mark finns tillgänglig för ny bebyggelse, en strävan att funktionerna skall tjäna allmänhetens intresse och i första hand komplettera de verksamheter som redan finns. De bebyggda områdena och dess närmaste omgivningarna skall också vara tillgängliga för allmänheten.

Stadens behov av bostäder m.m. har dock successivt tagit den kungliga marken i anspråk. Trycket på exploatering har gjort att man vid flera tidpunkter markerat i riksdagen att bevara all oexploaterad mark (t.ex. 1809, 1913 och 1959). Trots detta har exploatering fortskridit, dock med allt större protester, vilket till slut lett fram till totalstopp av exploatering på park- eller naturmark i nationalstadsparken. Nationalstadsparken är idag i det närmaste färdigbyggd och kommer härmed att bli det historiska landskap som speglar kulturen fram till i går. De oexploaterade landskapen rymmer också lämningar från olika tidskikt som idag bara kan skönjas genom speciella studier av arkeologer och kulturgeografer. Utöver dessa spår i terrängen inryms i landskapet *historiska värden som är av immateriellt slag* t.ex. minnen från tidigare händelser som utspelat sig här. För de flesta människor är Haga och Djurgården förknippat med Bellman och hans diktning som ger en extra dimension åt landskapet. Nationalstadsparken är mer än något annat område laddat med sådana kvaliteter. Det oexploaterade landskapet har i stora delar också kvar det landskap som besjungs, beskrevs och avmålades av sin tids artister. Ytterligare historiska landskap som särskilt bör beaktas i skötselplanen är t.ex. Ladugårdsgårdets militära verksamhet, Norra Djurgårdens experimentalfält för jordbruk och trädgårdsskötsel, Vetenskapsstaden som ett centrum för forskning och utbildning i Stockholm m.m. (Se vidare del II)

Slutsatsen av detta resonemang är att skötselplanen snarare ska ta vara på det historiska landskapets kvaliteter än att skapa några nya ideal för markutnyttjandet. Den biologiska mångfalden kan utvecklas på många sätt men endast de sätt som är historiskt förankrade på platserna ges företräde.

Då markanvändningen skiftat genom tiderna kan det bli svårtolkat vilka åtgärder som ska prioriteras ibland (se t.ex. vidare avsnittet granskog). Vid vilket årtal vill man landa med sin tidsmaskin? Ett 1700-tals landskap som en gång gått förlorat kan inte återskapas då alltför många processer återverkat på miljön. Lättare är att konservera pågående markanvändning eller gå ett kortare steg tillbaka i tiden. Ofta tar det mycket lång tid att utvärdera hur naturen utvecklas efter olika åtgärder. ”Leveranstiden på flerhundraåriga ekar är lång”.

Målsättningen i skötselplanen är snarare att tydliggöra markanvändningen från flera tidsepoker i ett område, än att återskapa ett helt och hållet tidstypiskt landskap.

Nationalstadsparkens biologiska mångfald

Den biologiska mångfalden som idag karaktäriserar Nationalstadsparken kan således härledas från samverkan mellan den fysiska miljön, människans påverkan på landskapet genom tiderna och också möjligheterna för arterna att spridas hit genom tiderna.

Knappast från något område av motsvarande storlek i vårt land har så många arter kunnat redovisas. Enbart av fjärilar finns över 1000 arter redovisade. En annan stor grupp är skalbaggar med över 1200 arter. Fåglar som observerats i Nationalstadsparken är över 250 arter d.v.s. lika med det antal som regelbundet brukar uppträda årligen i hela Sverige (arterna är dock inte desamma). Bland de arter som på den nationella hotlistan är rödlistade och alltså kräver särskild hänsyn finns många organismer i Nationalstadsparken. Bland insekterna finns

inte mindre än 60 rödlistade arter, varav 29 akut hotade och 27 sårbara. Vidare är 32 rödlistade svamparter, ett 20-tal kärlväxter, däggdjur (flera fladdermusarter), groddjur och kräldjur, fisk och fågel noterade. Stockholms miljöförvaltning har dokumenterat dessa arters förekomst i bl.a. Artarken 1999.

Hur kommer det sig då att man hittar så många organismer här? Ett skäl är naturligtvis att området har under århundraden utforskats av forskare knutna till universitetet och Naturhistoriska riksmuseet. Närheten till dessa institutioner med tillgång till experter inom vitt skilda växt- och djurgrupper har betytt en hel del. Det avgörande är dock att det finns biotoper som kan hysa dessa organismer och att organismerna också kan sprida sig mellan lämpliga biotoper. För ett ganska stort antal organismer, inte minst insekter, uppträder deras habitat tidsbegränsat, vilket innebär att ständigt nya områden måste finnas inom räckhåll för spridning till lämpliga lokaler. Andra arter som är mindre rörliga kräver lång kontinuitet för de habitat de lever i för att fortsätta att existera här.

Inom Nationalstadsparken finns exempel på rödlistade arter från båda ovanstående kategorier. Det i särklass viktigaste substraten för insekter är de grova ihåliga ekarna. En hel del av dessa arter kan betraktas som solälskande värmetsrelikter som bara förekommer på fristående ekar i söderläge. Andra arter är beroende av de rötsvampar som angriper ekarna (t.ex. oxtungsvamp och svavelticka) och ger upphov till ihåligheter som innehåller ett substrat av svampmycel och död ved –s.k. mulm. I detta substrat finner vi några av de sällsyntaste skalbaggar i parken och dessa är ofta arter med begränsad spridningsförmåga. De gamla ihåliga ekarna har en förmåga att leva ganska länge men det är en viktig uppgift för naturvården att långsiktigt säkerställa Djurgårdsområdet så att det ständigt bildas nya hålekar inom överkomliga avstånd för dessa skalbaggar. På många håll där dessa arter i dag förekommer ser framtiden mörk ut då de ekbestånd som finns kvar i dag utgör isolerade rester från tidigare utbredningsområden.

Hela 80 % av de rödlistade insekterna är knutna till gammal ek och lind (Gothnier et al. 1999). Även många av svamparna, fåglarna och fladdermössen är knutna till gamla träd.

Målsättningen är att samtliga bofasta rödlistade arters/rasars populationer inom NSP långsiktigt säkerställs.

Då betingelserna för detta arbete också beror på faktorer i nationalparkens omgivning – spridningshinder, vatten- och luftburna föroreningar m.m. blir det dock svårt att helt leva upp till denna målsättning. Luftföroreningarna påverkar exempelvis också lavfloran negativt, men här har en förbättring skett under senare år. Svamparna hör annars till den grupp som är missgynnad i Nationalstadsparken. Stora delar av Nationalstadsparken påverkas av kväveföreningar som gödslar markerna, varvid mykorrhizasvampar missgynnas. Sämst är situationen för kärlväxterna. En mycket stor del av det gamla bondelandskapets slätter- och betesväxter missgynnas av gödning och denna flora är idag så gott som helt utrotad genom konkurrens av ett fåtal högvuxna gräs och örter.

Kväverikedomen i marken har flera orsaker. En källa är luftföroreningar från bilavgaser. En annan är ansamling av kväverik förna när markerna inte hävdas. En tredje källa och sannolikt den största är den påverkan som människan med sina husdjur bidrar med. Det är långt ifrån alla som uppsöker toaletter eller särskilda ställen för hundbajset i parkerna eller framförallt i parkernas närmiljö. För floran är detta i det närmast en katastrof med stora ytor med en kväveälskande flora med älggräs på fuktig mark, nässlor, kärs, hundkåx, ryssgubbe, åkertistel och gråbo i alla bryn och ängsgipar. En bidragande orsak till en torftig kärlväxtflora är också

det kontinuitetsbrott som skett i hävden på många ställen då ängs- och betesmarker och också skogspartier har fått ändrad markanvändning eller fått växa igen.

Kärlväxtfloran kan alltså generellt betraktas som fattig även om undantag finns. Floran kompletteras dock hela tiden med nya arter som införts av människan på aktivt eller passivt sätt, med t.ex. ballast i hamnar eller som flyktingar från trädgårdar. Dessa växter är ofta tillfälliga men kan ibland ha ett stort kulturhistoriskt värde.

Målsättningen är att aktivt utveckla floran genom att förstärka hävden men också återinföra en del av de växter som försvunnit genom stödplanteringar och insådd.

Till den artgrupp som också sannolikt missgynnats i Nationalstadsparken är mossorna, vilka ofta företrar skuggiga och fuktiga miljöer. Sådana miljöer finns nästan bara i de nordvända slutningarna och bergsbranterna i barrskogarna framförallt där gran förekommer och i granskog på fuktig mark med rörligt grundvatten. Påväxt på träd med rickbark, främst ask och asp, förekommer i skuggiga miljöer men de flesta av skogarna representerar torra och glesare skogstyper där mossorna nästan helt saknas.

Beträffande faunan så förutom ekarna utgör de äldre barrskogarna med död ved och grova tallar en viktig miljö där hackspettarna är nyckelarter för många andra hålbbyggande arter. Vattenmiljöerna är också extremt viktiga med de små våtmarkerna Lappkärrret, Spegeldammen, Lillsjön, Laduviken och Isbladskärret samt sumpskogen Uggleviken med några sällsynta fågelarter och också med ovanliga sländor, groddjur och snäckor. Den långa listan på fågelarter som påträffats beror både på att Nationalstadsparken inrymmer många fågelbiotoper, men att också det geografiska läget vid havet – Mälaren gör att många sträckande fåglar observeras. Fågelskådningen kan här också betraktas som en mycket uppskattad fritidsaktivitet av många som då också bidrar med att upptäcka alla dessa sällsynta gäster.

Sammanfattningsvis gäller fem grundregler för att bibehålla och utveckla Nationalstadsparkens biologiska mångfald.

1. *Bevara det gamla ekbeståndet och tillförsäkra en kontinuerlig återväxt. Friställ ekar i söderläge för gynnsam solinstrålning.*
2. *Bevara barrskogar med gran och tall och skapa därmed skuggiga miljöer för kryptogamer särskilt mossor och häckplatser för skogsfågel.*
3. *Hävda kontinuerligt gamla ängs- och hagmarker med slätter och bete. Fjärilar, svampar, kärlväxter gynnas.*
4. *Bevara eller anlägg små dammiljöer och våtmarker.*
5. *Bevara slutna skuggiga ädellövlundar till gagn för svampar, mossor, insekter.*

I övrigt finns många fler biotoper att ta hänsyn till som skulle kunna hysa rödlistade hänsynskrävande arter. T.ex. har lövkomposter visat sig vara viktiga för vissa sällsynta skalbaggar (Sjödin, muntl.). Sandiga varma miljöer hyser oftast grävsteklar ("vildbin") m.fl. ovanligare insekter (Janzon muntl.). Dammimpregnerade alléträd kan hysa både en speciell lav- och mossflora.

Trots de omfattande inventeringarna finns mycket kvar att utforska. T.ex. finns en slagsida till att ekarna vid Skogshögskolan och runt Riksmuseet hyser fler rödlistade arter än på andra områden med gamla ekar, vilket naturligtvis delvis hänger samman med att dessa ekar har undersökts mycket noggrannare.

I detta arbete har vi, där det saknas uppgifter om vilka arter som förekommer i just det området, givit skötselrekommendationer med utgångspunkt från biotopkännedomen. Minst kända är områdena vid Sörentorp och Hagaparken.

Det landskapsekologiska perspektivet är mycket viktigt för hur artmångfalden skall utvecklas i Nationalstadsparken. NSP samspelar med Stockholms övriga grönområden. För att livskraftiga bestånd skall finnas får biotoperna inom Nationalstadsparken ej bli isolerade från omgivande naturområden. Stockholm har idag en god infrastruktur i grönområdena som medger att naturområdena åtminstone för ett flertal arter kan tjäna som spridningskorridorer in till Nationalstadsparken. Förbindelsen med Järvafältets natur är en av de viktigaste gröna korridorerna till NSP. En svag länk som spridningskorridor är förbindelsen mellan Norra Djurgården vid Husarviken - Storängsbotten, Gärdet och Kaknäs och Södra Djurgårdens naturområden. Här behövs åtgärder för att stärka sambandet. Detta gäller också länken mellan Järvafältets delområden och Nationalstadsparken som nu fragmenteras av stora vägbarriärer. Karta 4 visar s.k. värdekärnor med biotoper för framförallt rödlistade och hotade arter och hur arter i dessa områden kan spridas mellan dessa kärnor. Sådan kartbild finns också redovisad av Nina Löwenhaft 1997.

Förutom de biologiska värdena finns en hel del geologiska formelement av särskilt intresse. Stockholmsåsen numera kraftigt påverkad av grustäkter går genom NSP från Bellevue, Haga, förbi Ulriksdal. På några ställen finns åsen intakt som vid Bellevue, norr om Annelund, en del av Ulriksdalsåsen. Dessa områden är skyddsvärda inte bara p.g.a. det geologiska intresset utan också som grundvattenmagasin och för den speciellt utformade torrbacksfloran. För övrigt finns några relativt tydligt framträdande De Geer-moränrygggar i Hagaparken, St.Skuggan- området och vid Sörentorp. Vetenskapshistoriskt intressant är jättegrytan i Haga Tingshus källare en gång räddad av Gerhard de Geer. Se vidare resp. område.

Nationalstadsparkens värden för rekreation och friluftsliv

Historiskt sett har den kungligt disponerade marken alltid varit tillgänglig för allmänheten, om än mot en viss avgift för att passera Djurgårdsstängslets grindar under vissa perioder. Under århundradenas lopp, och i tilltagande grad under 1800-talet, har parken utvecklas till en folkpark i ordets verkliga mening.

Parken är en mosaik av natur- och kulturmiljöer: finpark, engelsk park, grönytor, lekytor, idrottsanläggningar, institutioner, slott, museer, villatomter, lövskog, barrskog, blandskog, hällmark, skärgårdsmiljö, hagmark, strandpromenader etc.; listan kan göras lång.

Parken nyttjas för en lång rad ändamål såsom promenad, hundrastning, ridning, cykling, kanotning, båtsport, bad, motion, jogging, skidåkning, skridskoåkning, orientering, lek, mulleverksamhet, koloniodling, undervisning, picknick och utflykter, drakflygning, stora sportevenemang och andra evenemang.

Målsättning: Att göra området tillgängligt –men också behålla avskildheten

Beroende på ändamålet med vistelsen i nationalstadsparken så är besöksfrekvensen mycket olika i olika delar av parken. Flera studier har gjorts på hur allmänheten har utnyttjat Nationalstadsparken och vilka värden som uppskattas i Nationalstadsparken. Uppskattningar har gjorts på antalet besökare i olika delar av Nationalstadsparken. Inom naturområdena så söker sig de flesta till Djurgården för promenader och för natur- och kulturupplevelser av

landskapet. Picknick i det gröna under sommaren hör till de klassiska sysselsättningarna i alla parkerna. Väldigt många rastar också sina hundar i parkerna. Populära ställen är strandpromenaderna på Södra Djurgården. De inre delarna av Djurgården har relativt få besökare; cyklister och ridande mest. Utanför de stigar och vägar som förekommer i stor myckenhet är det nästan ingen som går. På Södra Djurgården besöks t.ex. Stora Jaktens barrskogsområde sällan, likaså skogspartierna utanför stigarna på Norra Djurgården och naturreservatet vid Ulriksdal. Minst besök får Bergshamra vid Tivoliberget och Bockholmen vid Stocksundstorp (frånsett dess nyöppnade restaurang). Dessa områden besöks mest av närboende då de ligger relativt isolerade från landsidan.

Väldigt många promenerare och cyklister stannar till vid de restauranger eller caféer som finns utspridda över hela Nationalstadsparken. I Lill-Janssskogen är andelen joggare större liksom på Norra Djurgården. Dagensgrupper hör till den kategori som utnyttjar naturen i Nationalstadsparken mest under vardagarna. Annars finns ingen tydlig åldersgrupp eller socialgrupp mer representerad. Påtagligt är att också många invandrare besöker Nationalstadsparken.

I den fortsatta planeringen för friluftslivsändamål måste fortsatt hänsyn tas till detta i ett *zontänkande* för att minimera konflikterna mellan de olika intressena. Att ha stora evenemang på ställen där normalt mycket få besökare "stör" fauna och flora kan vålla stora konflikter och varaktiga skador. Med den stora yta och bredd av upplevelser som nationalstadsparken kan erbjuda, anser vi att man med en god friluftsplanning av parken kan tillgodose vitt skilda rekreationsbehov. Vissa delar är genom sin närhet till kommunikationer och angoringspunkter lättillgängliga. De fungerar redan som "entréer" eller portar till parken. Zontänkandet innebär att tillgängligheten skall vara (och i allmänhet redan är) god till etablerade målpunkter. Hit hör museer, historiska byggnader, lek- och idrottsytor, bad, båtbygggar, utsiktspunkter, parkbetonade promenadvägar, informationspunkter och näringsställen.

Med ökande avstånd från större vägar och entréer och landskapets övergång till mera natur- och mindre parkprägel bör intensiteten avta i information, skyltar, naturstigar, kvaliteten på vägstandard ska minska och framkomligheten vara mindre tillrättalagd.

I zontänkandet ligger att vissa områden inte görs lika tillgängliga som den förstnämnda. En av nationalstadsparkens stora kvaliteter är att den inom sig rymmer skogsområden och strandpartier, som är föga påverkade av stigar, leder och skyltar. Det ligger ett mycket stort värde för många människor att komma bort från välmenande information och vänliga pekpinor. Känslan av att själv hitta en plats där man är ensam, där man kan vara i lugn och ro, äta sin matsäck eller bara filosofera är viktig. Att själv genom iakttagelser och nyfikenhet upptäcka fåglar, växter, träd eller utsiktspunkter *utan skyltade upplysningar*, är ett i grunden ursprungligt behov som storstadsmänniskan i minskande grad får möjligheter att uppnå. Alla barns rättmätiga behov av att bygga kojor kanske uttrycker något av detta behov, även om deras kojor sällan ligger så långt från de ytor där fler människor rör sig.

Det finns idag åtskilliga undersökningar som visar den stora betydelsen av motion och rekreation i naturmiljö för friskvården och välbefinnandet. En av de största kvalitéerna i Nationalstadsparken är dess relativa frihet från trafik- och bullerstörningar.

Målsättning: Ingen form av motorsport är tillåten i nationalstadsparken.

Vi vill slå vakt om mindre tillrättalagda områden. Exempel på sådana är från norr till söder räknat: "naturreservatsskogen" vid Ulriksdal, Stora Vargjakten, Lilla Lappkärrsberget och

Oxbergsbacken, Ugglebacken, Kammarjakten, Stora Fogleherdsbacken, Södra Fogleherdsbacken, Grafbacken, Isbladsbacken och Storjakten.

Målsättning: I dessa ovannämnda skogspartier skall inga ytterligare stigar anläggas, inga naturstigsbetonade skyltar sättas upp, inga verksamheter lokaliseras dit eller i deras närhet, med undantag av bete enligt särskilt förslag.

Tystnad är i vårt samhälle en nästan ouppnåelig bristvara, men i områden som dessa kan man komma långt från motorledsbrus, industriella ljud, andra parkbesökarens aktiviteter m.m. Särskilt viktiga miljöer för naturupplevelser är strandkontakt och utblickar över sjö och hav.

Målsättning: De strandområden som idag utgör oexploaterad natumark ska förbli oexploaterad upp till 300 meter från stranden. Likaså ska en 300 m bred zon i vattnet skyddas mot exploatering.

Mer föreskrifter

Parken besöks sålunda av en mångfald friluftsutövare, vars verksamheter ibland, men i nuläget inte särskilt ofta, kan komma i konflikt med andra (se vidare sid. xx). För att inte konflikter skall uppstå krävs planering så att konflikter undviks och det måste också finnas tydliga regler för allmänheten hur man kan uppträda i området med hänsyn taget till både natur- och kulturvärdena. Generellt gäller t.ex. (enligt miljöbalken) att nedskräpning är förbjuden, att hundar ska hållas kopplade (jaktlagstiftningen), att häckande fåglar ej får störas (miljöbalk, jaktlagstiftning). Allemansrätten innebär att man får färdas fritt i naturen och också plocka blommor och bär men bara under förutsättningar att man inte åsamkar skador på naturen. Inom Nationalstadsparken tillkommer ytterligare restriktioner då risken för konflikter annars är uppenbar mellan t.ex. ryttare och promenerare, cyklister – gående m.m. Lokala ordningsstadgar kan ytterligare reglera bl.a. ridning, hundrastning och fri camping.

Målsättning:

- * *Kopplingstvång för hundar gäller året runt med undantag för särskilt anvisade platser.*
- * *Ridning får endast ske på anvisade stigar och vägar med undantag för särskilda anvisade ytor.*
- * *Cykelåkning är endast tillåtet på särskilt anvisade stigar och vägar*
- * *Förbud att plocka blommor i parker men undantag kan göras av vilda blommor i vissa naturområden.*
- * *Camping förbjuds inom hela Nationalstadsparken med undantag för anvisade platser.*
- * *Förtöjning av båtar får endast ske på anvisade ställen inom nationalstadsparken med undantag för tillfälliga a-v och påstigningar.*
- * *Nedskräpning är förbjudet.*

I dagsläget ser vi ej behov av ytterligare ridvägar, gångvägar, cykelvägar även om kommunikationerna behöver förbättras på några punkter. (Se resp. område.) Promenad – och cykelvägar, elljusspår och ridvägar finns redovisade på karta framställd av Stockholms stadsbyggnadskontor i 1:12 000. (se kartbilaga) Dessa redovisade promenadstigar, cykelvägar, elljusspår och ridstigar skall värnas om i NSP. Ev. kan några mindre stigar tillkomma enl. skötselplan del II.

Information

Information om Nationalstadsparken och dess värden kan delges på många sätt. Som redan antytts ovan är det angeläget att informationen inte skall vara för påträngande och att vissa

områden överhuvudtaget inte alls skall förses med informationsskyltar. *Diskreta informationsskyltar bör dock finnas intill särskilda målpunkter såsom fornlämningar, kulturhistorisk intressanta byggnader.* I anslutning till entréerna till nationalstadsparkens olika delar bör däremot informationen vara desto bättre. Lämpliga områden för information är till exempel nära Djurgårdsbron på södra Djurgården, Borgen på Ladugårdsgärde, Djurgårdsbrunn, Skansenentrén, Skeppsholmen nära bron, intill Stadion, Storängsbotten, Söderbrunns koloniområde, Fiskartorpets friluftscentrum, Stora Skuggan, vid Universitetets södra infart, Riksmuseet, Bergianska Trädgården, Haga Södra och Haga Norra grindar, Ulriksdals slott och Ulriksdals begravningsplats. Vid dessa entréer bör särskild informationstavla finnas. Några av dessa entréer bör dessutom vara bemannade med särskilt utbildade guider för parken. Informationsmaterial i form av broschyrer och kartor bör spridas till flera områden t.ex. till caféer och andra näringsställen i och intill NSP. Flertalet av parkens museer är säkert lämpliga för information om Nationalstadsparken.

En mycket viktig framtida informationskälla är Nationalstadsparkens webbsida som bör utvecklas med fullödig information om platser, natur, kultur, aktuella händelser, kommunikationer, evenemang m.m. med länkar till litteratur och annat källmaterial. En hänvisning till denna hemsida bör finnas på de skyltar m.m. som finns uppsatta i parken.

För att underlätta kommunikationerna i NSP bör fler stigar namnges t.ex. i Hagaparken och skyltar visa åt vilket håll olika målpunkter finns.

Den allra bästa informationen är den som förmedlas av kunniga guider. Sådana finns idag på de båtturer som erbjuds i nationalstadsparken och bör finnas tillgängliga för fler kategorier besökare i parken.

För att skapa en identifikation av nationalstadsbegreppet är det önskvärt med ett enhetligt utseende av skyltar, entréer, soffor, bänkar, sopkärl, återvinningsstationer, något som också behöver gå igen i de trycksaker (foldrar, naturstigar, informationsblad, kartor etc.) som fortlöpande produceras. Vid framställning av informationsmaterial bör en särskild satsning ske mot invandrargrupper, med lättfattligt material producerade på resp. hemspråk.

Av särskild vikt är att skapa en logotyp, ett "varumärke", som står för hela parken. Det märket ska ge besökarna "garantier" för att besökaren verkligen ska få möjligheter att få uppleva alla de kvaliteter som området kan hysa. Logon står samtidigt för att besökaren blir medveten om den särskilda hänsyn han eller hon bör ta till natur- och kulturvärden och andra människors upplevelser i parken. Nationalstadsparkens gränser i fält måste tydligt markeras.

Natur- och kulturpedagogik

Den park- och naturmark som finns inom NSP är ofta den första som turister eller folk som bor i Stockholmstrakten kommer i kontakt med. Det finns stora möjligheter till naturstudier och lärande – både om djur och växter och sambanden i naturen.

Här kan intressen för natur- och kulturmiljö och ett engagemang för miljöfrågor väckas.

Särskilt viktiga målgrupper för naturpedagogiken är invandrare och barn. Båda grupperna är stora besökarkategorier i parken.

Det är härvid viktigt att skapa goda möjligheter för lärande genom bra litteratur om parkens natur- och kulturförhållanden (också på främmande språk), men den viktigaste formen av naturpedagogik är att kunniga guider kan förmedla denna kunskap på ett intresseväckande sätt.

För de kulturhistoriskt värdefullaste miljöerna finns ofta guider och informationsmaterial. Önskvärt är att komplettera dessa guideturer med utomhusvandringar till olika målpunkter som belyser det historiska landskapet och guider som kan visa och förklara hur natur- och kultur samverkar i landskapet.

Åtgärder:

Skapa en organisation för guider och pedagogiskt utbildade ekologer/biologer som kan lära barn och ungdomar om naturen i NSP. Guidning bör erbjudas alla grupper som besöker parken inte minst alla de turister som besöker Stockholm.

Ett föredöme är Köpenhamn med guidning och naturskoleverksamhet i deras ”djurgård” Dyrehave. NSP: s förvaltning bör svara för tjänsterna och skolorna, företag och allmänhet får i sin tur köpa dessa tjänster genom avtal eller avgift. Viss del av verksamheten bör vara gratis för kunderna (allmänheten) och bekostas med statliga medel. Ett samarbete (inom samma organisation?) bör utvecklas mellan personalen som sköter NSP, tillsynsmän, guider och naturskolepersonalen.

F.n. finns naturskolan i Bergianska Trädgården och vid Överjärva gård (strax utanför Ulriksdalsområdet). Vi skulle vilja se denna verksamhet kraftigt utökad med naturskolor på fler platser inom NSP. Anläggningar av typ f.d. Naturens hus vid Stora Skuggan hade sin givna betydelse för naturinformation och undervisning och behöver återuppstå i liknande form. F.d. Fanjunkarbostället på Hunduddsvägen i Kaknäsområdet kan vara en lokalisering för parkens sydöstra del. Det bör finnas naturskola i Hagaområdet och Bergshamra.

Kommunikation till och i NSP

Det vanligaste färsättet är att åka hit med kollektivtrafiken eller med Djurgårdsfärjorna. För väldigt många ligger också NSP inom räckhåll för en cykeltur. Betydligt färre tar bilen till närbelägen parkering och därefter promenad eller tur med den medförda cykeln. Det system av bilvägar möjliga för tillfart till parken som idag finns är i stort sett tillräckligt. Bilburna besökare fram till lämpliga entréer i NSP finner mycket begränsade parkeringsutrymmen. Parkeringsutrymmena i NSP: s närhet bör därför utökas något. Ovanligare är att ta bilen till olika målpunkter i Nationalstadsparken. Parkeringsmöjligheterna inom NSP är än mer begränsade och bör så också vara med hänsyn till buller och avgaser som alstras av bilarna. En av de verkligt stora kvaliteterna i nationalstadsparken är att kunna cykla eller gå i ett praktiskt taget bilfritt område.

Cykeluthyrning bör finnas i anslutning till entréerna eller rentav lån av cyklar enligt Köpenhamnsmodellen med särskilda målade cyklar med nationalstadsparkens logo. Som ett komplement till de gängse färdmedlen kan transporter med hästburna ekipage inom parken utvecklas ytterligare.

Båttrafiken ökar med fler turer och många väljer att ta sig till och runt Nationalstadsparken med turbotarna. Ytterligare bryggor för angöring kan övervägas, förslagsvis vid Tivoliberget och Kräftriket i Brunnsviken, Sjöstugan vid Lappkärrsberget, Ropsten, Lidingöbro, Stora Hundudden vid Kaknäs, Beckholmen, Silverdal (norr om Sörentorp).

Björnäsvägen som genomfart för bl.a. Lidingö-bilister är dock ett mycket störande inslag i ett av parkens ”kärnområden”. Vägen bör göras omöjlig att använda för genomfartstrafik. Detsamma gäller genomfartstrafiken förbi Stora Skuggan.

Dessvärre är Nationalstadsparken kraftigt påverkad av närliggande stora trafikleder. Såväl E4:an, Bergshamravägen, Roslagsvägen och Lidingövägen utgör i dag stora barriärer för rörelsefrihet inom parkområdena och stör genom buller och avgaser upplevelsevärdena i NSP. De stora trafiklederna bryter möjligheterna till spridning av många arter till och inom NSP. *På sikt måste detta åtgärdas så att barriärerna bryts.* Mest angeläget är att Roslagsvägen intill Universitetet grävs ner för en bättre förbindelse mellan Brunnsviken och Universitetsområdet. Tanken att knyta samman en rad vetenskapliga institutioner till en vetenskapsstad omöjliggörs genom vägens barriäreffekt. (Se också spridningskorridorer för fauna) Även Bergshamraledens barriäreffekt mellan Ulriksdalsområdet och Brunnsviken bör brytas. För de övriga starkt trafikerade vägarna bör bullerskydden utökas.

Intressekonflikter

Promenader, jogging, cykelåkning, ridning, upplevelser av ostördhet, evenemang, folkfest, tävlingar m.m. Allt detta ska rymmas inom Nationalstadsparken samtidigt som friluftslivet inte får inverka menligt på kultur- eller naturvärdena i övrigt.

Än så länge kan man nog anse att konflikterna är små. Trots de stora besökstalen så söker sig de flesta till de områden som tilltalar just deras intresse bäst. För många står just naturupplevelsen eller kulturmiljön i centrum vilket samtidigt innebär ett intresse att inte störa eller förstöra finns. De allra flesta rör sig på anvisade stigar, ridstigar och cykelbanor som normalt är skilda från varandra. Stora evenemang är av tillfällig art och vållar sällan bestående skada. Vissa ytor mår t.o.m. bra av det slitage som uppstår under sådana folkfester som ibland förekommer på Ladugårdsgärdet och på Norra Djurgården.

Dock finns en liten kategori människor som vållar stor skada och irritation. Det är oftast ungdomar som spelar hög musik, det är folk som slänger skräp, det är ridning på promenadstigar och det är hundägare som inte har sin hund i koppel eller inte tar upp bajset efter hunden. Det förekommer också klotter. Då väldigt många söker sig ut till den oförstörda naturen för meditation och naturupplevelser blir dessa störningar mycket påtagliga irritationsmoment. En enda kapsyl eller fimp i en för övrigt ”jungfrulig” natur kan förstöra naturupplevelsen. Lösspringande hundar vållar sannolikt flest konflikter genom att hundarna kan skrämman och till och med anfälla andra människor. Hundarna kan också skrämman ridhästar, får eller kor i beteshägnaderna. Hundarna bidrar också till nedsmutsning och övergödning i parkmiljöerna. Dessa hundar är också ett hot mot de vilda djuren som finns inom NSP. Slutsatsen är att kopplingstvånget är så viktigt så att överträdelser bör beivras.

Tamkatter är t.o.m. ett ännu större hot för småviltet. Även ryttarna som inte håller sig till angivna stigar ger upphov till markskador och skrämman av hästrädda människor som följd. Uteliggare och missbrukare kan också upplevas som skrämmande. Nedskräpningen är ej påtaglig i nationalstadsparken i allmänhet utom på vissa ställen. Framförallt är detta självklart i områden där städpersonal mer sällan städar som i vissa mer otillgängliga naturområden. Hit kan t.ex. uteliggare dra sig och påtagligt bidra till nedskräpning. Mest påtagligt är i närheten till vägar med vissa parkeringsmöjligheter där bilister dumpar allehanda skräp. Även nedskräpningen måste om möjligt beivras då det är en orimlighet att städpatruller skall kunna städa efter folk. Vid evenemang av olika slag ansvarar arrangörerna för städningen. I de områden där många människor vistas måste det finnas lättillgänglig tillgång till papperskorgar och källsorteringskärl. Välskötta toaletter i närheten av välbesökta målpunkter är också en nödvändighet. Särskilt på Djurgården finns välplacerade och estetiskt utformade återvinningsstationer av avfall som kan tjäna som föredöme för resten av NSP. (Förslag på förbättring se delområde).

Åtgärder: Problem måste mötas med mycket tydliga anvisningar/skyltar var det är tillåtet att rida eller att cykla och det bör finnas god tillgång till källsorteringsstationer. Sannolikt är det mesta redan gjort för att undvika dessa konflikter. På några ställen finns behov till *tydligare skyltning* och också *separering av gång och ridväg*. På några få ställen kan man möjligen t.ex. *spånga stigar* för fotgängare som samtidigt hindrar ridning och man kan ordna trånga passager. Skräpet måste hela tiden hållas efter då också redan skräpiga miljöer tenderar att samla på sig ännu mer skräp. Åtgärder måste göras för att minimera parkeringsmöjligheter utanför anvisade parkeringsplatser. Trots dessa förebyggande arbeten återstår fortfarande ett problem och därför behövs det också *tillsynspersonal - ekoparksvakter* (rangers) med befogenheter att tjänstvilligt visa folk tillrätta med upplysningar om gällande regler och information men också att beivra överträdelser.

Stängsel

Det kan uppstå konflikter även mellan naturvårdsåtgärder och friluftsentresset. På många ställen krävs t.ex. stängsel och betesdjur för att bibehålla naturvärden. Det är här viktigt att ordna stättor, grindar m.m. för att möjliggöra passager. Elektricitetsvarningarna bör avlägsnas om djur inte finns kvar i betesfällan. *Elstängsel är i sig en mindre tilltalande lösning på många ställen och bör på sikt ersättas med permanenta stängsel av andra slag t.ex. fårstängsel eller vid riktigt attraktiva områden av tex. hankärdsgårdar.* (Se t.ex. 4H-gården vid Stora Skuggan). Djuren måste vara lugna, inte upplevas som skrämmande och inte uppträda hotfullt. Återigen är det ett absolut krav är att hundar inte får springa lösa utan vara kopplade i de hagar där betesdjur förekommer. På vissa platser inom NSP kan stängsel (även tillfälliga) upplevas som hindrande. Här är fårfloccar som sköts av fåraherde med sina hundar en bra lösning. Sådana områden är t.ex. fält vid Stora Skuggan, Ladugårdsgårde och de öppna markerna vid Djurgårdsbrunn på Södra Djurgården. Även vissa delar av Hagaparken kan med fördel hävdas med frigående vallade fårfloccar.

Ekologiskt känsliga områden

Inom Nationalstadsparken finns ekologiskt känsliga områden där störning kan uppstå bara genom att folk uppehåller sig där t.ex. häckningsplatser för rovfågel. Det har dock hittills visat sig att det stigsystem som finns kanaliserar besöksströmmarna mycket effektivt och inget område behöver skyddas som fågelskyddsområde eller dylikt med undantag för några häckningsområden vid Fjäderholmarna. I undantagsfall kan behov uppstå att tillfälligt avlysa ett område p.g.a. störningskänslighet. Karaktäristiskt för många fågelarter inom NSP är att de anpassat sig till människans närhet och blivit påtagligt mindre skygga. Knölsvan, sothöns, gräsand och vitkindad gås häckar regelbundet nära stigar. Det förekommer också att normalt mera skygga arter som duvhök och kattuggla häckar mycket nära stigar. Bästa skyddet dessa arter kan få är ofta att hemlighålla häckplatsen. Sannolikt har dock många häckningar eller potentiella häckplatser p.g.a. störningar hindrat arter att varaktigt uppehålla sig på området. Då de flesta rödlistade arterna i NSP är knutna till framförallt ekar bör stor hänsyn tas till dessa. Arbetsföretag bör t.ex. ej pågå under häckningssäsong för kattugglan som häckar tidigt (jan- februari redan påbörjas häckningen). Detsamma gäller i potentiella häckmiljöer för duvhök (oftast granskog, häckningen pågår mars-juli).

Andra ekologiskt känsliga områden är våtmarksmiljöerna som utsätts både för föroreningar, eutrofiering och störningar av vattenregimen. Alla dessa problem ska hanteras i separata skötselprogram för varje enskild våtmark (Se resp. område)

Problem vållade av djur

Vissa arter kan omvänt bli problem för folk som vistas i NSP. Vitkindade gåsen och i viss mån kanadagåsen vållar problem med nedsmutsning av badplatser och gräsmattor och kan också uppträda aggressivt mot folk i vissa situationer. Dessa arter är förvisso en stor attraktion för NSP men det är inte önskvärt med alltför stora populationer. En viss decimering av stammarna skall därför göras. Låga stängsel intill stränderna sätts upp vid de mest attraktiva strandpartierna för bad och rekreation. Detta hindrar oftast fåglarna att besöka gräsmattor. Framförallt rådjurstammen är mycket god inom NSP och vållar en del skador på vegetationen (planteringar och trädgårdar) och är framförallt en påtaglig fara för trafiken. *En begränsad skydds jakt av rådjur bör därför förekomma.*

Några däggdjur har på senare tid ökat i Stockholmsregionens närhet och möjligheten finns att de gör försök att etablera sig även i NSP. Två arter, *bäver* och *vildsvin*, kan mycket påtagligt förändra NSP: s karaktär och hotar också många natur- och kulturvärden i NSP även om de ger upphov till andra värden. Skadorna överväger emellertid och skydds jakt på dessa två arter rekommenderas därför. Beroende på arternas uppträdande och den påverkan de har i ekosystemen bör viltstammarnas storlek ständigt kunna bli föremål för omprövningar.

Angrepp av parasiter och skadedjur på vegetationen

Vissa år uppträder massangrepp på vissa träd och buskar vilket förändrar de ekologiska jämvikterna på ett påtagligt sätt. De flesta av dessa angrepp är betingade av årsmånen d.v.s. de klimatiska fluktuationerna år från år och bör ej föranleda särskilda åtgärder. Några angrepp är besvärliga som t.ex. den aggressiva formen av almsjuka och sjukdomar som kan gå på andra trädslag.

Målsättningen är att förebygga skydd genom aktiva åtgärder t.ex. avverkning av s.k. moderträd för spridning av sjukdom. Denna målsättning kan komma i konflikt med målet att behålla döda träd och död ved som substrat för hotade arter. Härvid måste en avvägning göras mellan dessa mål. För almar infekterade med almsjuka skall aktiva avverkningar förebygga sjukdomens spridning.

Andra invasiva arter är t.ex. jättelokan (jättebjörnlokan) som bör aktivt bekämpas inom NSP med mekaniska metoder.

Målsättningen är att kemiska bekämpningsmedel inte används.

Gamla träd

Ett av NSP: s största värden är den stora förekomsten av gamla träd. Beståndet av gamla ekar saknar troligen motstycke i Europa. Problemen med ekarna behandlas på sid. 22. Förutom ek förekommer trädjättar också av tall, gran, lind, ask, bok och lönn framförallt. Dessa utgör alla mycket viktiga inslag i landskapsbilden och har mycket stor betydelse för ett flertal hotade arter. KDF för register över alla dessa träd för särskilda hänsynstagande (se karta 5) Även döda sådana som torrakor eller som lågor finns registrerade. Ett dylikt trädregister bör upprättas även på övriga marker som idag saknar sådant register. *Målsättningen är att alltid skapa goda överlevnadsbetingelser för dessa jätteträd och lämna dessa kvar vid gallringar och avverkningar även om de så småningom blir döende.*

*Målsättningen är att spara döda träd och död ved på trädens växtplats. Någon kanske uppfattar döda träd och död ved som negativt och skräpigt. Om kunskapen finns om den stora betydelsen död ved har för många hotade arter kan en mer positiv attityd förhoppningsvis skapas. Äldre "trasiga hus" har vi ju lärt oss att uppskatta som intressanta ruiner om vi kan deras historia. På motsvarande sätt kan vi uppskatta den döda veden om vi blir upplysta om att den är hemvist för en mängd intressanta steklar och skalbaggar. *Målsättningen är att bibehålla minst 3 % döda träd i bestånden.* I finparkerna bör dock i många fall död ved*

avlägsnas för att skapa en mer estetiskt tilltalande miljö. De döda stammarna eller grenarna bör i så fall transporteras så kort sträcka som möjligt från trädets växtplats. Träd som hotar säkerheten genom närheten till frekventerade vägar och gång- och cykelstråk måste dock avverkas även om sannolikheten för olyckor är liten. En uppenbar konflikt finns att avverka äldre alléträd då dessa träd i allmänhet hyser fler skyddsvärda arter ju äldre de blir.

Målsättningen är att vidta åtgärder som förlänger livstiden för varje enskilt alléträd eller annat "veteranträd" så långt det är möjligt. Gamla alléer kommer således ha olikåldriga träd och trädgrupper som är beskurna –hamlade för ökad livslängd. Detta kan uppfattas som mindre estetiskt tilltalande i en finparksmiljö. Alternativet är att avverka stora allépartier vid ett tillfälle och anlägga nya och vänta minst 50 år på att allén ska få ett tilltalande utseende och sannolikt ytterligare 50 år för att få betydelse för hotade arter (främst lavar, mossor, insekter och vedsvampar). Om man istället skulle ha särbehandlat de enskilda träden skulle olikheterna mellan träden ha utjämnats under motsvarande tid.

Fornminnen

I några fall kan också konflikt uppstå mellan naturvårdens och kulturmiljövårdens intressen. Det kan gälla kulturspår eller lämningar av husgrunder, stenmurar från tidigare epoker som nu blivit övervuxna av vegetation och blivit än mer otydliga. I de allra flesta fall är det ingen konflikt att synliggöra dessa spår. Enligt KML skall dessa fornminnen skyddas och synliggöras och därför bör ibland träd på fornlämningen eller dess närhet behöva glesas ut. Men i något fall om t.ex. granskogen eller annan skog har tagit över i områden med mycket stora biologiska värden anser vi att åtgärderna för att skydda fornminnena minimeras. Se karta 2 på fornlämningar i NSP. Den historiska markanvändningen skall dock kunna anges på karta och i informationsmaterial för den som vill veta mer om platsen. Rester av husgrunder eller gamla värn av tämligen nya datum blir ofta förfulade av klotter. Här uppstår alltid en bedömning om husgrunden eller klottret ska bort? Huvudregeln bör vara att sanera klotter så tidigt som möjligt.

Generella riktlinjer för skötseln

Enkelt uttryckt finns områden där kulturmiljövårdens intressen är så starka att de äger företräde framför de andra intressena. Detsamma gäller för naturvårdsintresset som i vissa områden är viktigast att värna. Av tradition finns områden där rekreationsintressena också är mycket starka –t.ex. folkfest i Hagaparken. Rekreationsintresset måste dock underordna sig de andra intressena så inte irreversibla skador uppstår och att en långsiktigt hållbar utveckling kan skapas. Natur- och kulturvärdenas kvalitet är ju – eller ska vara - grunden för den stimulans och avkoppling som friluftslivet ger.

Generellt gäller:

- *Det ska framgå av målformulering vilket intresse som äger företräde vid eventuella målkonflikter.*
- *Alla ytor i NSP skall ha relevant skötsel – i de mindre värdefulla områdena idag skall skötseln förbättra värdena. (Det ska inte finnas "baksidor" med skräp)*
- *Det ska tydligt framgå att området tillhör NSP. Avgränsningen gentemot områden utanför NSP bör markeras med särskilda stolpar med Nationalstadsparkens logo.*
- *De delar av NSP som väntar på detaljplanläggning ska i avvaktan på planens genomförande vårdas genom att vegetationen förebreds för den nya situationen och skräp hålls efter.*
- *Anläggningar för återbruk av organiskt avfall skall vara välordnade, funktionellt utformade och estetiskt väl anpassade.*

Inventeringen av NSP har omfattat hela området, såväl naturmark, vatten och bebyggd miljö. Arbetet har dock framförallt koncentrerats till de obebyggda delarna och där främst de områdena som ligger utanför de anlagda parkerna. Områden med kraftig urban prägel eller finparks - eller trädgårdsprägel, privata villatomter, koloniområden finns beskrivna i texten men föranleder oftast inga särskilda åtgärdsförslag här. För t.ex. Skansen-området, Lejonslätten med stränder, museer och parker, trädgårdsanläggningar som Rosendal, Djurgårdsbrunn, Haga, Ulriksdal, Bergianska trädgården m.m. anges endast ett mål för områdets framtida tillstånd. Dessa områden kan förvisso på flera sätt bidra till den biologiska mångfalden och utgör en del av parkens hortikulturella historia, men är redan sedan länge hårt reglerade till sin skötsel.

Särskilda skötselproblem

Det är tre frågor som ständigt dykt upp som problem under inventeringen och de är:

1. Det otillräckliga betet på alla öppna och halvöppna marker.
2. Bristen på gran eller problem med förnygring av gran.
3. Hur ekbestånden ska bevaras och utvecklas.

Betesmarker

En av de allra viktigaste ekologiska faktorerna i det gamla bondesamhället för artmångfalden var den roll som betesdjuren hade. Betet hindrar att de öppna markerna växer igen, trampslitage ger grogrund för nya plantor att etablera sig, konkurrensstarka arter hålls tillbaka genom att de betas hårdare än mindre örter och gräs. Den nedbetade grässvålen ger också möjlighet till bättre mikroklimat i markytan som gynnar många arter. I betesmarken kan i allmänhet också träd och framförallt taggiga buskar också etablera sig i skydd av bergsskrevor eller block och stenar. Betesdjurens påverkan varierar också med årstiderna och årsmånerna, en variation som speglas i artsammansättningen. Betestryck, djurslag, tidpunkt när djuren släpps ut på bete är viktiga faktorer att ta hänsyn till.

Det långa betesuppehållet under främst 1900-talet som skett här har resulterat i en artutarmning. Normalt hyser de solexponerade backarna väldigt många växtarter. Detsamma gäller strandängar eller fuktängar där djuren håller efter vass och högvuxna arter så att de små konkurrenssvaga arterna kan överleva. Strandängarnas häckande och rastande fåglar är också till stor del beroende av betet.

I viss mån kan slåtter ersätta betet på vissa öppna ytor men bara delvis, eftersom slåtter påverkar artselektionen på annat sätt. Många ytor kan vara svåra att slå med t.ex. traktorburna aggregat. Detta gäller t.ex. alla halvöppna områden med ekar. En bra kombination kan vara först slåtter sedan efterbete.

Det är alltså helt nödvändigt att återinföra bete på ganska stora arealer för att långsiktigt säkerställa naturvärdena. Därför har vi påbörjat en översyn över alla områden där betet bör återinföras. (Se särskild karta 6)

Problem är att bete kräver i allmänhet stängsel och då hindras eller försvåras allmänheten att fritt passera vissa områden. Mycket av det går att avhjälpa med färister, stängselgenombrott, självstängande grindar.

Får, hästar eller nötboskap fyller alla en god funktion men betestrycket måste vara lagom. Vid för lågt betestryck tar ändå vissa inte önskvärda arter över. Vid för högt betestryck uppstår trampslitage och att vissa arter kan utrotas. Problem uppstår ofta vid stödutfodring under

vinterhalvåret. Betesdjuren för normalt bort mer näringsämnen (särskilt kväve) under betessäsongen än vad som tillförs genom spillningen och urinen, men vid stödutfodring kan det bli tvärtom. Djuren bör därför vara i ladugård under vintern eller i ett väl avgränsat område där det är möjligt att hantera gödselproblematiken.

De försök som gjorts med nyintroduktion av bete har slagit väl ut. (WWF:s betesmarksprojekt) Än så länge har kärlväxtfloran ej påverkats så mycket men både fågellivet och svampfloran har snabbt reagerat på betet på ett positivt sätt.

Trots en viss inskränkning av allmänhetens rörelsemöjligheter i betesmarkerna gynnas både landskapsbilden och naturvärdena höjs väsentligt. Highland cattle är en lämplig ras då dessa djur är extremt fredliga och också gärna betar sly och fuktiga marker. På sikt bör dock inhemska lantraser kunna användas som också kan vara väl så goda "naturvårdare". Många av våra äldre lantraser är i dag på gränsen till utrotning och skulle här kunna få en hemvist. Se karta på områden som bör betas i någon form i NSP (Karta 6) (Se också avsnittet hjortbete)

Förslag på åtgärder:

- ❑ *Anvisa alla arealer som är lämpliga för bete med highland cattle*
- ❑ *Anvisa alla områden som är lämpliga för fårbete med stängsel*
- ❑ *Anvisa alla de områden som är lämpliga för häst/nötboskap eller fårbete.*
- ❑ *Anvisa de områden som är lämpliga att beta med får som vallas av fåraherde och hund.*
- ❑ *Anvisa områden lämpliga för bete med hotade lantraser*
- ❑ *Områden möjliga att beta med hjortar (se nedan)*

En förutsättning för betet är också tillgången till lagårdar m.fl. byggnader för djurens skötsel. Det är också en ekonomisk fråga vilka former betet kan ta. I relation till hävd med slåtter, ofta återkommande gräsklippning m.m. kan dock beteshävd vara ett alternativ. Även om det är väsentlig skillnad på de olika djurslagens "naturvårdsnytta" bör även något sämre alternativ men ekonomiskt mer gynnade projekt påbörjas och långsiktigt ersättas med t.ex. andra betesdjur eller andra stängselanordningar.

Granskog

Granen är ett så kallat sekundärträd som etablerar sig relativt långsamt i ett område men på sikt är det konkurrensstarkaste trädet på friska till fuktiga marker av medelgod bonitet. På torrare, magrare backar och hållmarker har tallen ett övertag liksom i fuktiga näringsfattiga marker, såsom mossar. Granen kan ha övertag i fuktiga marker om markvattnet är rörligt och kan på sikt också konkurrera ut al vid stränder och kärr. På riktigt goda marker har ädellövträden stora möjligheter att dominera över granen som visserligen gärna växer här men har svårt att föryngra sig.

Granen har förr haft en betydligt större utbredning i Nationalstadsparken, speciellt på Djurgården. Att granen har decimerats genom tiderna har många förklaringar. Hjortbetet har skadat granen, särskilt kronhjorten. Granen höggs ut aktivt där man ville gynna de ädla lövträden i parkmiljöerna och även eken ville man gynna vilket innebar att granen har hållits tillbaka.

Sannolikt har också luftföroreningar missgynnat granen som är tämligen känslig för försurande svavelföreningar. Närheten till Värtans gasverk m.m. kan ha påverkat skogen och granen värst. Sannolikt har granen också avverkats av det skälet att man ville föryngra skogen.

Granen har mycket svårt att föryngra sig i täta skuggiga granbestånd. Luckor måste finnas för att granen ska föryngras. Om granskogen nått avverkningsmogen ålder mellan 70 – 90 år har också skogen bildat ett högt krontak. Gallringar i sådana skogar riskerar att de mindre stormfasta granarna blåser omkull. Om oturligt hårda stormar uppträder alldeles efter dessa gallringar kan stormfällningen bli mycket kraftig. Efter några år anpassas dock rotsystemet till de nya förhållandena. Det gamla sättet att föryngra granskogen som tillämpades med varierad framgång i bondeskogen med s.k. stamvis blädning byggde på principen att ständigt gallra skogen i alla åldersklasser. Då kunde nya plantor etablera sig och unga träd gallrades fram för optimal tillväxt. Denna skogsbruksmetod var svår att tillämpa då för hårda gallringar resulterade i hyggesflora som hindrade nya plantor att etablera sig medan för försiktiga gallringar hindrade också återväxt p.g.a. de gamla trädens dominans. Metoden missgynnade också lövträd och även tall och det resulterade i en stor grandominans i skogen. De flesta granskogar som vuxit upp som blädade skogar har efter 50-talet slutit sig till just täta till synes likåldriga bestånd med ett högt krontak. För att då föryngra dessa bestånd har man valt att avverka hela bestånd och sedan har lövskogen fått ta över i stället för nya granplanteringar. Granen är viktig som skogsbildande träd genom sin skugga som undertrycker slybildning och gynnar risväxter (blåbärsris) och vissa örter samt att ett stabilt mosskikt utvecklas. När vi nu befinner oss i detta klimatområde har en mycket stor del av skogens organismer anpassat sig till de ganska stabila förhållanden som råder i en uppväxt granblandskog. Det är en stor förlust för Nationalstadsparken att granen försvunnit då den har en så stor ekologisk funktion. Näst efter ek hyser granen de flesta hotade arterna i våra skogar. Granen kan få problem i framtiden i NSP på grund av klimatförändringar. Om klimatet blir varmare, fuktigare och med flera extrema vädersituationer påverkas alla ekosystem i NSP negativt. Sannolikt blir de ädla lövträden med bok framförallt konkurrensstarkare gentemot gran och kommer successivt att dominera. Detta kan delvis hindras genom att gynna granen vid gallringar.

Förslag på åtgärder:

För att reparera den mer eller mindre oönskade granbristen föreslår vi följande:

Så gott som all naturlig föryngring gynnas. Runt de områden som hyser gran kommer granen så sakteliga. På tämligen magra till medelgoda marker kommer på sikt granen att dominera. På näringsrikare marker, planteras gran eller sås in som frö med lätt markbearbetning. Fördelen med att gran spontant får växa in i lövbestånden är att ett fjält- och bottenskit hinner etablera sig och att lövträden blir kvar och så småningom som döda blir viktiga substrat för många organismer. I de olika storområdena i del II i skötselplanen anges granens nuvarande andel i skogsbestånden och den önskvärda utvecklingen för framtiden. (Se cirkeldiagram fig. 1). Vissa täta äldre granbestånd gallras eller luckblådas trots risken för stormfällning för att de nya granplantorna skall komma upp. Om luckorna tas upp på läsida i förhållande till förhärskande vindriktning kan resultatet bli bättre. En och annan stormfälld gran gynnar snarare naturvärdena. Vissa områden kan också lämnas för fri utveckling och omvandlas till en naturskog på sikt. Framförallt i nordlägena och intill bergsbranter bör granarna sparas. Det gynnar också påväxten av mossor på de skuggiga, fuktiga bergväggarna.

Ekbestånden

I Mälardalen har eken ett starkt fäste, grundat på både lämpliga jordmåner, sjöns och innerskärgårdens klimatutjämnande effekt samt - icke minst – på kulturella faktorer. Även om eken kan fördras stenig och ganska mager jord, får den sin bästa utveckling på mullrika lerjordar.

Mälardalen erbjuder sådana jordar. Till skillnad från många andra områden där ekskogarna fick vika för bondens odlarmödor har Mälardalen kunnat behålla betydligt mer av de ursprungliga ekbackarna. Detta tack vare det pärlband av herrgårdar som från 1600-talet växte

upp längs Mälarens stränder och där man omhuldade eken. Eftersom nationalstadsparkens ekmarker tidigt kom att bli klosterjord och därefter mark med kunglig ägo eller dispositionsrätt, hotades de inte av upplöjning till åkermark.

Et annat skydd för eken var dess status som regal egendom. Detta infördes på 1500-talet av Gustaf Wasa, för att tillförsäkra framför allt örlogsflottan tillgång till ektimmer för skeppsbyggnad. Först på 1830-talet, när fartyg av järn mer allmänt började byggas, hävdades kronans egendomsrätt.

Intendenten vid Kungl. Djurgårdsförvaltningen, Israel af Ström, den person som betytt mest för skogsvården såväl i landet som i nationalstadsparken, fick medge utstämpling av ett stort antal ekar under 1800-talets början, men såg också till att ekar i stor mängd såddes eller planterades på Djurgården.

Nationalstadsparkens bestånd av ek är sålunda betingat av en lång historisk tradition. Den äldsta kända eken på Djurgården är prins Eugens ek på Valdemarsudde vars ålder uppskattas till uppåt 800 år. Ekarna har uppmätts vid flera tillfällen. Rutger Sernander gjorde en ekinventering i Stockholmstrakten på 1920-talet och konstaterade att det fanns 83 ekar med en stamomkrets av minst 5 m vid 1,5 m stamhöjd. De flesta av dem finns på Djurgården och torde vara c:a 400 år gamla. Några jätteekar finns också inom Ulriksdals parkområde och i Bergshamra. Flera ekinventeringar har gjorts efter det och idag har Djurgårdsförvaltningen och Stockholms stad register på både de gamla ekarna och yngre rekryteringsträd till dessa. I sin rika förekomst av grova, flerhundraåriga ekar, ursprungligen uppvuxna i ett öppnare skogslandskap än dagens, har NSP ett av sina största biologiska och landskapsmässiga värden, dess värde i rekreativa parkmiljöer ej att förtiga. (Se karta 7) på förekomsten av jätteträd.)

Två egenskaper gör eken till ett särskilt biologiskt värdefullt träd. Stammens inre ved ombildas, under inverkan av svampar, till en näringsrik s.k. mulm, med vilket menas delvis förmultnad ved. Stamvedens successiva nedbrytning till mulm gör att de mäktiga grenarna blir tyngre än den allt svagare stammen orkar bära, varför grenbrott sker vid grenfästet i stammen och skapar håligheter, vilka blir hemvist för insekter, fåglar och däggdjur (fladdermöss). Redan vid 15-30 års ålder börjar ekens bark spricka på längden, vilka på en gammal ek bildar djupa fåror. Mulmen och de av denna process skapade håligheterna samt stammens djupa fåror gör att eken är hemvist för ca 1000 insektsarter, åtskilliga av dem rödlistade. Den sprickiga barken hyser även en rik epifytflora av olika lavar. I fågellivet gynnas inte bara de hållevande arterna. Nötskrikan provianterar flitigt bland de mogna ekollonen, och fågeln är den viktigaste förutsättningen för ekens spridning.

I vårt inventeringsarbete har vi observerat huruvida föryngringen av ekplantor är tillfredställande och hur betingelserna är för ungräd samt om igenväxning skett kring grovekar. En särskild studie av Erik Andersson visar på nötskrikans stora betydelse för föryngringen av eken i NSP. Vi kan konstatera att ett flertal ekar har dött utan att uppnå särskilt hög ålder. Ibland är det svårt att avgöra dödsorsaken men det tycks vara olika faktorer som påverkar eken från stress av sjukdomar, svamp eller insektsangrepp, grundvattensänkning eller höjningar eller pålagring av jordmassor som hindrar trädets markandning. Hittills har ej kunnat konstateras angrepp av *Phytophthora*-svamp eller andra aggressiva sjukdomar (Niklasson muntl) som sannolikt dödat många ekar i södra Sverige. Dödligheten bland NSP:s ekar är ej alarmerande hög i nuläget men bör vara under särskild observation för eventuella motåtgärder. (Detsamma bör även gälla almen och almsjuka)

För ett framtida ekbestånd behövs rekryteringsträd i alla åldersstadier när vi rör oss med en framförhållning på 200-300 år. Det innebär att vissa solitära unga ekar måste skyddas från betesdjur med stängsel eller perioder med betesfred. Ekar måste redan i en ålder av 40- 50 år frihuggas för en gynnsam utveckling av breda, spärrgreniga kronor. Målsättningen är att det i alla bestånd som skötselplaner utpekar ska finnas ekar i alla åldersklasser upp till de allra äldsta, vilka alla gynnas genom frihuggning. Kringvuxna ekar behöver snarast frihuggas runtom, på en yta som motsvarar den dubbla diametern av kronans projicering på marken. Ekstammens syd- och sydvästsida är allra viktigast att få solbelysta.

I barrskogspräglade miljöer, ofta på magrare marker och i nordvända lägen förekommer en del ek också tillsammans med gran och tallskog. I dessa lägen där igenväxningen gått mycket långt och skogen hyser andra värden, är det inte angeläget att särskilt gynna ekarna. Nationalstadsparken är stor nog att rymma både genuina barrskogsmiljöer, ljusöppen blandskog av tall, ek, lönn och ask, samt de ekdominerade, ursprungligen hagartade miljöerna.

Friställda ekar och grova beståndsbildande ekar ger framförallt Djurgården karaktär och skall alltid värnas. Ekar intill hus och vägar kan dock hota säkerheten. En ek blåser mycket sällan omkull så att den slits upp med rötterna eftersom dess rotsystem är mycket stabilt förankrat. Däremot kan grenar och topp blåsa av och skapa en högstubbe. Även som högstubbe förblir trädet hemvist för en rik biologisk mångfald för lång tid. Exempel på ett beskuret träd är den berömda Radioeken som fått stå kvar omgiven av trafik.

Markägaren/förvaltaren bör genom skyltar längs gång-, cykel- och ridstigar samt i trycksaker friskriva sig från ansvar för skada av fallande grenar.

Miljöövervakning

Som skyddat område för natur- kultur och friluftsliv utgör 1995 en startpunkt då dessa intressen ges förtur framför alla andra markanspråk i beslutet om NSP. Det innebär samtidigt en startpunkt för att både bevara och utveckla dessa värden. För att följa denna utveckling behövs ett genomtänkt miljöövervakningsprogram. Rent allmänt utsätts området i detta centrala läge för vissa miljöstörningar såsom luft, mark och vattenföroreningar samt buller. Här kan NSP tjänstgöra som en kontrollstation för Stockholmsregionen men kan också ge uppfattning om grönytornas stora betydelse som filter för dessa emissioner. Förutom direkt mätning av luftens torra och våta depositioner av olika föroreningar (se länsstyrelsens miljöövervakningsprogram) kan situationen också följas upp med biologiska parametrar. Lavarna t.ex. är känsliga för svavelföroreningar, kärlväxtfloran m.m. påverkas av kväveföroreningar. Flera sländarter är extremt känsliga för förändringar i syrehalt, kväve- och fosforstatus i vattendrag, sjöar, dammar och grunda bottnar utmed Värtans stränder. En stor fördel är att det finns ett rikhaltigt bakgrundsmaterial i kvalitativa och kvantitativa inventeringar i NSP som bas för förändringsstudier.

Inom NSP finns ett unikt material när det gäller förekomster av olika organismer. Så gott som alla grupper har blivit inventerade. Hittills har detta skett på ideell basis och med en viss tyngdpunkt nära Naturhistoriska Riksmuseet, Universitetet och f.d. Skogshögskolan och är i allmänheten ej systematiska studier upplagda för jämförelser mellan olika områden eller tidsperioder. Behov finns att följa upp den biologiska mångfalden i en ekologiskt känslig miljö som NSP i allmänhet representerar. Särskilt där en unik fauna och flora förekommer som kan vara känsliga för störningar måste den följas upp för eventuella åtgärder som kan rädda akut hotade populationer. Sådana miljöer är t.ex. Igelbäcken, Lappkärrret, Solfångardammen, Uggleviken med rödlistade våtmarksarter. Populationerna av rödlistade arter som är knutna till det äldre ekbeståndet bör också följas upp. En lång rad arter är mer

eller mindre akut hotade och bör fortlöpande kontrolleras i ett "Flora- och faunaväktarprogram". Hit hör t.ex. knippnejlikan (*Dianthus armeria*) på Beckholmen, snedsäcksmalen (*Dafa formosella*) på Riksmuseets ekar, den bredbandade ekbarkbocken på Djurgården och fladdermössen vid Stora Skuggan.

Målsättningen är också givetvis att utvärdera alla de förändringar som föreslås som syftar till att förbättra situationen i NSP för den biologiska mångfalden. Har åtgärderna varit framgångsrika? Har åtgärderna varit kostnadseffektiva? Kan man uppnå bättre resultat med andra metoder? Det finns både vinnare och förlorare vid vissa åtgärder, exempelvis vid återupptagande av bete i ett igenväxt område eller vid höjning av vattenståndet i en våtmark. Vi vill här peka på några angelägna studier som bör göras under längre perioder:

1. Fasta provrutur för kärlväxtinventering på gräsmarker före och efter beteshävd.
2. Fasta provrutur för kärlväxtinventering vid försök att så in ängsväxter.
3. Fasta insektsfällor på särskilda grova trädstammar i skogsmiljö och på solitära träd.
4. Insektsinventering vid de "trädkyrkogårdar" som finns på Norra och Södra Djurgården.
5. Håvningsprogram för insektsfauna i slåttermarker och i igenväxande f.d. slåttermark.
6. Marksvampfloran i betade respektive obetade ekhagar.
7. Linjetaxeringar av häckfågelfaunan i grandominerade eller lövdominerade skogsbiotoper
8. Kontinuerlig inventering av häckfågelfaunan i våtmarkerna i NSP. Här görs regelbundet åtgärder för att förhindra igenväxning och för att bestånden av ruda inte menligt skall inverka på övrig fauna.

Detta är endast ett utkast till viktiga miljöövervakningsprogram. En del av dessa undersökningar har redan påbörjats. T.ex. har fasta provrutur utlagts för uppföljning av floran i områden som hävdas genom slåtter. Våtmarkerna följs upp av Stockholms stad och Riksmuseet.

Förutom dessa nödvändiga miljökontroller bör också studier göras av mer pedagogisk art. T.ex. att följa vissa biotopers växt- och djurpopulationer under en längre tid för att följa årstidsväxlingar, växlingar mellan år och successioner över tiden. Ökade kunskaper om naturen i NSP ger också större förståelse för de värden som är representerade. Att följa artmångfalden i en högstubbe av en ek t.ex. kan ge imponerande artlistor efter ett systematiskt insamlande av steklar och skalbaggar och förhoppningsvis öka förståelsen av död ved som substrat för många organismer.

Slutsatsen av detta är att ett särskilt miljöövervakningsprogram utvecklas för NSP där Riksmuseet, Universitetet, Skansen, WWF m.fl. tillsammans med förvaltare och länsstyrelse utvecklar ett miljöövervakningsprogram med såväl kvantitativa och kvantitativa metoder som går att följa upp både för jämförelse i tid och rum.

Ett särskilt program för att följa upp friluftslivets rörelsemönster och besökarnas uppfattning om områdenas status och värden är mycket angeläget. Detta kan göras i samarbete med Idrottshögskolan m.fl.

Utvecklingsprojekt

Utöver de åtgärdsförslag som presenteras ovan och också i del II i denna rapport kan en del mer långsiktiga projekt för NSP bli aktuella. Dessa projektidéer bör utvecklas som särskilda program för genomförande med egen projektledning och budget.

En del av dessa projekt har redan påbörjats medan andra finns på diskussionsstadiet.

Erfarenheter från andra håll visar att man med relativt små medel kan uppnå stor nytta för natur- och kulturmiljövården.

Anläggande av nya eller återupptagande av våtmarker

Under projektering är t.ex. restaurering av Kaknäsängen, dvs. det gamla skjutbaneområdet vid Kaknäs.

Andra våtmarksprojekt berör dammar och kanaler i Hagaparken och i Ulriksdalsparken kan dammen intill den engelska parken återupptas. Dammen nedanför Confidensen behöver upprustas och den gamla bevattningsdammen Mons Mari för fontänerna i Ulriksdalsparken bör kunna återuppstå. Enkla åtgärder har diskuterats för Igelbäcken som kan ta bort vandringshinder förbi fördämningen vid Morianerna.

Hagakullen. Utsiktspunkt och skid- eller pulkabacke

Hagakullen är idag ett bekymmer genom igenväxningen, dess dominans och dess onaturliga platta topp av schaktmassor hämtade från Klarakvarteren. Då utsikten är imponerande bör kullen kunna bli ett attraktivare område för besökare. Se vidare förslaget vid områdesbeskrivningen för Annelund – Frösundaviksområdet.

Nedgrävning eller kulvertering av kraftledning Ålkistan – Husarviken

Denna kraftledning utgör ett mycket störande inslag för landskapsbild och natur på Norra Djurgården. Det kan också ifrågasättas om inte kraftfälten runt ledningar kan påverka alla som uppehåller sig intill eller under dessa ledningar. Sannolikt är hälsorisken i varje fall inte mindre här än i Berghamras bebyggelseområde där man åtgärdade problemet med markkabel i stället.

Återinför Hjortbete på Djurgården

Då och då dyker det upp förslag om att återinföra hjortbete någonstans på Djurgården igen. Vi har härvid gjort en studie huruvida detta kan vara ett realistiskt förslag.

Sedan Johan III på 1570-talet började inrätta en del av Södra Djurgården till kunglig jaktpark ("djurgård"), upphörde jordbruket här som markanvändningsform. Vården om det jaktbara viltet, dovhjort, kronhjort, ren och älg blev det överskuggande målet. När Karl XI på 1680-talet utvidgade jaktparken till att även omfatta Norra Djurgården, upphörde jordbruket även där. Vissa slåtterängar bibehölls för att erhålla hö för hjortarnas vinterfoder, men i stort var jaktparkens markanvändning inriktad på vårdnaden om det inhägnade viltet, nu främst hjort. Åkrar och ängar lades om till hjortbete, i skogarna anlades siktlinjer för jakt. Skogsbestånden formades för att kunna ge skydd och bete åt djuren. Vinterutfodring skedde med inköpt hö. Kring jaktparken byggdes ett två mil långt och 2,5 m högt stängsel i gårdsgårdsteknik för att hålla det jaktbara viltet inne och rovdjur ute.

En kunglig jaktpark var en företeelse som de svenska kungarna hämtade från kontinenten. Dyrehave i Klampenborg norr om Köpenhamn är ett närliggande exempel som inspirerades av samma förebild. Den anlades 1670 och är ännu i funktion som hjorthägn. Erfarenheterna från ett studiebesök i Köpenhamns djurpark visar att det är fullt möjligt att återskapa

hjorthägn särskilt med dovhjortar i tre delområden i NSP där vi i första hand rekommenderar Kaknäsområdet. (Se karta 6) Frågan måste dock behandlas mer ingående innan det är möjligt att ta ställning till förslagen.

För svenskt vidkommande är följande erfarenheter viktiga

Dovhjort är den enda hjortart som bör komma i fråga vid ett eventuellt återskapande av hjorthägn i Nationalstadsparken. Dovhjorten är inte så stor att den (som kronhjorten) hotar att bli farlig för människor, och ger inte kronhjortens stora fejningsskador. Den är av naturen skygg och blir ej "handtam". Den undviker fuktig mark, vill gärna ha tillgång till slutna skogsbestånd, men betar gärna i öppen-halvöppen mark. Den är allätare och betar lika bra som nöt. Dovhjorten har den fördelen att den är en okräsen gräsätare som i sitt födoval står fåren nära. Den kan sambeta med får, nöt och häst.

Viltstängslet behöver vara 2, 5 m högt nätstängsel. Färister fungerar bra vid passage av vägar och stigar, men fungerar ej om de blir snöfyllda. Genom att göra djupa färister kan snöfyllnadsrisken minskas. Givetvis måste färister uppmärksammas vid snöröjning. Självstängande (lutande) grindar fungerar bra, men kräver viss tillsyn. Om ett eller annat djur slipper ut innebär detta inte någon dramatisk skada.

Friluftsliv i de flesta former låter sig förenas med hjortar. En kollisionspunkt är dock lösa hundar.

I Dyrehave är det förbud för lösspringande hundar, alla måste hållas kopplade.

Tillsynsmännen bötfäller ertappade hundägare och har i vissa fall rätt att avliva drivande hund.

Danskarna rekommenderar att minsta storlek på ett dovhjorthägn ska vara 100-200 hektar, men flera exempel på mindre finns. Stammen bör vara minst 25-30 djur för att undvika inavel. I Dyrehave har man knappt 2 djur/hektar.

Förslag

Nationalstadsparkens ursprung är inrättningen av djurgård. Till och med själva dess namn Djurgården har sitt ursprung däri. Under 300 år, från 1570-tal till 1879 har hjortbete förekommit och under de två första århundradena varit den styrande markanvändningsformen för parken.

Hjorten ingår i Kungl. Djurgårdsförvaltningens emblem och skulle i ännu högre grad kunna bli en symbolart för nationalstadsparken.

Det stora ekologiska problemet i parken är fältskiktets igenväxning och trivialisering. Utan bete sker detta i snabbare takt, och problemen kan inte angripas med andra metoder än bete. Röjning och slåtter av vissa ytor är möjligt, men fungerar knappast i skogsbestånd.

Ett återinfört hjortbete skulle knyta an till parkens kulturhistoriska funktion och bli en stor attraktion för besökare. Vi har funnit tre tänkbara områden, ett på Norra Djurgården och ett i söder vid Kaknäs, Norra Foglehårsbacken samt Södra Djurgården öster om Rosendal som uppfyller kraven för hjortbete, (se karta 6). Oavsett vilket område man väljer, bör en bit av det ursprungliga djurgårdsstängslet (samtida bilder finns) uppföras invid en grind i ursprungligt läge, vilket understryker den kulturhistoriska dimensionen. Stängselsträckningen längs stränderna bör nu – som på 1680-talet – läggas en bit från strandlinjen, så att strandstigarna faller utanför.

Det södra området vid Kaknäs har en stor fördel i att endast en bilväg, Kaknäsvägen, berörs. Området består av barrskog, lövskog och öppen mark, den sistnämnda i lättillgängligt läge för friluftslivet. Med dovhjort betande kring (men ej helt runtom) Kaknästornet torde tornet bli

ännu attraktivare besöks mål. Kaknäs ängar, både i nuvarande stadium och i sitt enligt förslag restaurerade skick, bör ingå. Helst bör hela Ladugårdsgårdens öppna gräsyta omfattas, men kräver ordentlig disciplin av hundägare. Storleken på detta hägn skulle bli uppskattningsvis 80 hektar, med Ladugårdsgårde 120 hektar. Fördelen med hjorthägnen är att det ersätter en mängd mindre hägn för hästar och får. Det betyder att allmänheten kan röra sig lättare i markerna utan hindrande stängsel. Erfarenheterna från Köpenhamn är att hjortarna klarar störningar från promenerande, joggare, ridande mycket väl.

Det norra området vi vill föreslå ligger kring Stora Skuggan med omgivningar, och sträcker sig ända fram mot Riksmuseet och Universitetet. Detta betas till stor del med highland cattle och får i dag. (se karta 6)

Området på Djurgårdsön som kan vara aktuellt är hela området norr om Djurgårdsvägen från trädgårdsanläggningarna och slottspark vid Rosendal och ända bort till Prinsessan Ingeborgs väg vid Blockhusudden. Fördelen med detta är att de skogs- och trädbestånd hålls mer öppna och alla små tillfälliga elstängsel för hästbeten kan tas bort och ersättas med ett yttre hägn.

Hjortarna kan hämtas från den ursprungliga, tbc-fria djurgårdshjortstammen som nu finns på Gripsholm. Ett annat alternativ är Ottenbylund på Öland, vars kungliga dovhjortstam lär vara landets avelsmässigt mest opåverkade.

Vårt förslag är att i första hand prioritera Kaknäsområdet för hjortbete.

Framtidsvisioner

- ❑ Nationalstadsparken skall bli en förebild för naturskyddade och friluftslivsvälkomnande områden i landet.
- ❑ Den skall vara tillgänglig för alla inom de ramar som behövs för att natur- och kulturmiljövårderna långsiktigt kan bestå.
- ❑ Den skall kunna ge besökarna rekreation, avkoppling, upplevelser, upptäckter. Den skall förmedla kunskaper på olika sätt och på olika kunskapsnivåer, med särskild satsning mot barn, ungdom och invandrare.
- ❑ Dess organisation och skötsel skall vara funktionell, resursstark och långsiktig.
- ❑ Dess utmärkning, informationsskyltar, entréer, trycksaker m.m. skall vara väl utformade och framtagna i miljövänligt material.
- ❑ Nationalstadsparken skall genomsyras av ett kretsloppstänkande både i stort och i smått, både för dess egen skull och som pedagogisk förebild

Området som idag kallas för Nationalstadsparken grundas på nationalstadsparkslagstiftningen i Miljöbalkens 4 kap. 7 §. Den uttrycker en mycket tydlig ambition att nu är det slut på alla planer på att exploatera området för andra ändamål än de som är förenligt med intressena kulturmiljövård, naturvård och friluftsliv. Vi kan konstatera att nu får det vara nog med intrång – det här området är för värdefullt för Stockholmare och för Sverige för att ens naggas i kanten av något annat intresse. Kanske är vi hemmablinda och inte förstår till fullo hur unikt detta område är om vi inte ser oss runt bland storstäderna världen över. Någon motsvarighet finns kanske inte och i varje fall inte **något** motsvarigt **beslut** som möjliggör att

Nationalstadsparken kan få en sådan särställning. För idag står vi bara i början av en utveckling som skall ta vara på områdets möjligheter i stället för att försvara området från omgivningens hot. Det är områdets fysiska, kulturella och biologiska förutsättningar som ska tas tillvara fullt ut. De områden som lagligen skyddats hittills är konservering av befintliga värden. Nu ska en utveckling börja på att återskapa värden. Här har vi bara börjat med att visa kvaliteterna och också de brister som finns. I utvecklingsprogrammen ska vi också visa att det är fullt möjligt att återskapa värden som försvunnit - knappast nya - för det är de historiska landskapet som vägleder arbete.

Ett är säkert att i en storstadsregions utvecklingsområde kommer ett sådant här område med tiden värderas än mer och kommer att finnas i allt fler människors medvetande som en stor tillgång. Ett mål kan vara att alla i Storstockholm skall ha besökt området och fått lära känna en del av värdena. Oavsett intressen, ålder och kön o.s.v. kommer alla ha ett eget förhållningssätt till, och sina egna smultronställen i, Nationalstadsparken. Tack vare storleken och den mångfacetterade miljön är en rimlig vision att Nationalstadsparken skall kunna fylla den rollen utan att värdena påverkas negativt.

En nyhet är också att ett holistiskt synsätt skall vara vägledande vid utvecklingen. Det är en ny utmaning att få dessa intressen att berika varandra i stället för att skapa konflikter. Med historiens backspegel kan vi konstatera att det är kulturmiljöerna och kungarnas intressen att bevara och utveckla dessa miljöer som stått för den aktiva planeringen här. Både naturen och rekreativsmöjligheterna har kunnat utvecklas mest tack vare att dessa naturområden blivit kvar som en inramning av kulturintresset och en rest när övriga områden exploaterats. När nu möjligheten finns att aktivt verka för att förstärka värdena i dessa naturområden är kunskaperna än så länge bristfälliga. En vision är att tillåta oss att försöka – experimentera lite hur artmångfalden ska kunna stärkas. Traditioner finns från t.ex. Experimentalfältets tidsepok.

Vi borde försöka införa växter som försvunnit i området, skogsbruksmetoder som var vanligare förr, skapa dammar och våtmarker som dikats ut m.m. Tänk om vi kan införa hjortarna på en del av Djurgården igen!

En vision är att starta Nationalstadsparkens Biologicala Undersökning (NBU) i ett mer genomtänkt och heltäckande program. Hur många organismer finns det egentligen på ett så begränsat område som Nationalstadsparken? Redan den befintliga kunskapen om förekomsten av arter i NSP är imponerande stor!

Litteraturlista

Se bilagd excelfil. Denna lista är ett urval och långt ifrån komplett för litteratur som behandlar förhållanden i NSP. Ytterligare litteraturlistor finns t.ex. på Förbundet för Ekoparkens hemsida.

Bilaga 1. Material och metoder

I utarbetandet av skötselplan för Nationalstadsparken har vi prioriterat att genom fältbesök inom hela Ekoparksområdet bilda oss en egen uppfattning om områdets kvaliteter. Det betyder att vi också försökt att närma oss olika områden från skilda håll för att få olika perspektiv på områdena. Först därefter har vi studerat de skötselplaner eller vårdplaner som förekommer (se litteraturlista). Vi har också intervjuat ett stort antal personer se nedan. I inventeringsarbetet har följande noteringar gjorts:

- Avgränsning av skötselområden (landskapsnivå, landskapsdel, biotoper)
- Biotopbeskrivning (topografi, geologi, vegetation)
- Karaktäristiska arter: (trädkikt, buskskikt, fältskikt, bottenskikt)
- Successionsstadier (tidigare åtgärder, kulturpåverkan och utveckling därefter)
- Särskilda kvaliteter (märkliga träd, spår av kultur, specifika arter)
- Beskrivning av tillstånd, målpunkter, slitage, nedskräpning
- Bedömning av området i befintligt skick (värden, status, skötsel)
- Långsiktigt mål (obs även alternativ)
- Åtgärder/skötselrekommendation på kort sikt inom 5 år:
- Åtgärder mer långsiktiga (kan påbörjas eller genomföras under en 5 –10 års period)
- Bedömning av kvaliteter för friluftsliv
- Anordning för rekreation/friluftsliv. Samverkan natur och kultur

Som underlag för våra bedömningar har vi haft tillgång till ortofoton från 19xx som i programmet SOLEN framställts till inplastade underlag, vilka nyttjats i fält med lite varierande skalor. Från de områden som Djurgårdsförvaltningen ansvarar för skötseln av, har vi också tagit del av skogsdata: beståndsindelningar, virkesförråd, trädslagsblandning, skogsvårdsåtgärder, förekomsten av död ved, grova äldre träd av främst ekar men även tall, bok, lönn, ask och lind.

Djurgårdsförvaltningen tog 1994 fram en skötselplan för Norra och Södra Djurgården.

Ytterligare underlagsmaterial har utnyttjats från Miljökontoret och Stadsbyggnadskontoret i Stockholm, som svarat för en biotopinventering av Stockholm stads del av

Nationalstadsparken utförd av Nina Löwenhaft, vilken består av en framställning av biotopkarta från IRF-foton. Stockholms miljökontor har låtit oss ta del av materialet i digital form för detta arbete. I rapporten *Nationalstadsparkens ekologiska struktur* förekommer en del övergripande mål och resonemang om åtgärder för att stärka den biologiska mångfalden med spridningskorridorer, buffertzoner och värdekärnor.

För flertalet delområden finns olika typer av vårdplaner som t.ex. för Haga och Bergshamra. Se resp. område och litteraturlista.

Vid bedömning av den biologiska mångfalden har biotopkänndomen, eller mosaiken av olika biotoper i ett större landskapsrum, varit avgörande tillsammans med kunskaper om olika arters biotopkrav.

Här har vi också kunnat ta del av ett omfattande inventeringsmaterial av olika växt - och djurgrupper som endast delvis är publicerat: Gunnar Sjödin (skalbaggar), Bengt Ehnström (skalbaggar), Bertil Widbom (insekter), Carl-Cedrik Coulianus (insekter), Anders Haglund (skalbaggar, växter) Lars-Åke Janzon (steklar och rätvingar), Lars Imby (fjärilar), Henrik Waldenström (fåglar), Björn Welander (fåglar), Torsten Larsson (fåglar), Stefan Lundberg (ringmaskar, fiskar, bottenfauna), Ted von Proschwitz (mollusker), Erik Dannelid (mollusker, trollsländor m.m.), Birgitta Wasstorp (svampar), Pelle Holmberg (svampar, kärlväxter), Mora Aronsson (kärlväxter), Per Sigurd Lindberg (kärlväxter), Lars Kers (kärlväxter, svampar),

Anna Jutewik och Anna Nordenståhl (kärlväxter). Louice Yllö (kärlväxter Torphagen) Se även litteraturlistan.

Två publikationer har varit särskilt viktiga: Gothnier, M., Hjort, G. & Östergård, S., 1999: *ArtArken. Stockholms artdata-arkiv*. Stockholms Miljöförvaltning och Miljöförvaltningen m.fl.: *Stockholm- Vattenprogram för Stockholm 2000 –sjöar och vattendrag*.

Alla dessa artuppgifter har i möjligaste mån tagits hänsyn till vid vår biotopgenomgång och skötselrekommendationer. Trots det rikhaltiga materialet saknas uppgifter för vissa områden. Där har vi genom vår biotopkännedom ändå gjort bedömningar för hänsynstaganden för den biologiska mångfalden. I skötselplanen har vi i allmänhet valt att inte alltid peka ut förekomsten av sällsynta eller hotade arter av sekretesskäl. Vår bedömning är att artskyddet ändå tillgodoses här.

För bedömning av rekreations- och friluftsvärden har bl.a. Ståhles sociotopsbegrepp varit intressanta.

Viktiga bedömningsfaktorer har varit:

- * upplevelsevärden (intressanta natur- och kulturmiljöer, skönhetsvärden)
- * tillgänglighet (privatisering – offentlig plats, kommunikationer, portar, angöringspunkter)
- * framkomlighet (stigar, vägar, broar, spänger, stängselgenombrott strövvänlig skog)
- * rofylldhet (frånvaro av buller, ostördhet, avskildhet)
- * säkerhet (trafik, hästar, betesdjur, ”fula gubbar” m.m.)
- * orienterbarhet, (skyltning, överblickbarhet, utsikter, betydelsebärande målpunkter som flyttblock, märkliga träd)

Särskilda mer eller mindre tillfälliga problem:

- * nerskräpning
- * ”ljudnedskräpning” d.v.s. oönskat ljud, buller
- * avskärmning
- * klotter
- * uteliggare
- * slitage, körskador

Vi har också tagit del av de bebyggelseinventeringar som gjorts. Bl. a har vi tagit del av Stadsmuseets bebyggelseinventering *Husen i Nationalstadsparken, Stockholmsdelen* med Mandén-Örn som projektledare. I Solna har vi tagit del av bl.a. Kulturminnesvårdsprogram för Solna kommun av Maria Malmlof m.m.

Skötselåtgärder som diskuteras i de olika skötselområdena.

Vi har ej diskuterat de mer rutinmässiga årliga skötselarbetet i *finparken* utan bara angivet denna parkskötsel som normal parkskötsel. Det är endast då denna skötsel uteblivit eller bör avvika från rutinerna (av framför allt hänsyn till fauna och flora) som alternativ till denna skötsel som tas upp.

Den normala årligen återkommande parkskötseln består i:

Årliga åtgärder:

Slåtter (se definition)

Gräsklippning (se definition)

Gräsröjning (se definition)

Beskärning av häckar
Lövhantering
Komposter - lövtippar
Snöröjning
Halkbekämpning
Skräpplockning
Plantering av planter i rabatter

De **ej årligt** återkommande skötselåtgärderna kommenteras oftast efter den status området har vid inventeringstillfället med förslag på ev. åtgärder.

Ej årliga:

Beskärning av träd och buskar
Avverkning
Röjning
Plantering av buskar
Plantering av kärlväxter
Anläggande av trädbestånd
Plantering av träd
Kompletteringsplanteringar av träd i parker
Hantering av stam- och rotuppslag
Hantering av avfall utöver skräp

Med finparker menar vi anlagda parker och trädgårdar i anslutning till slott eller andra byggnader som är offentliga.

Våra synpunkter om dessa skötselåtgärder utvecklas på resp. skötselområde.

När det gäller hur de olika kulturhistoriska bebyggelsemiljöerna m.fl. kulturhistoriska platser skall vårdas har vi normalt ej gjort några avsteg från de värderingar och ideal som arkitekter och landskapsarkitekter tillämpat vid skapandet av närmiljöerna runt dessa platser. Vi har ibland velat kommentera avvikelser från den status område borde ha enligt vår uppfattning och eventuellt kommit med förslag till förbättringar.

Tyngdpunkten ligger således på de naturbetonade delarna av nationalstadsparken, främst lövskogar, barrskogar, blandbestånd, ej parkbetonade stränder, våtmarker, hagar och gräsmarker. Skötsel eller bristen på skötsel beskrivs och förslag på åtgärder (ibland alternativa) rekommenderas. Vi försöker tolka dagens utseende på de historiska markinfluser som vi vet har skett eller anser oss urskilja. Nationalstadsparken avviker påtagligt från regionens ”normala” förhållanden, eftersom den så tidigt undandrogs från det omgivande odlings- och skogslandskapet.

Dessa särdrag finns omtalade i mer eller mindre utförligt i litteraturen. Se vidare beskrivning av delområden och referenslista.

V har delat in nationalstadsparken i **skötselområden**. För dessa finns rubrikerna **beskrivning, bedömning, mål, åtgärder** och, i förekommande fall, **litteratur**.

Bilaga 2 Definitioner och ordlista

Park: Område som skapats av trädgårdsarkitekt el dylik där trädbestånd, buskar, rabatter och gräsmattor är anlagda.

Finpark: Till skillnad från naturpark – en anlagd park som är intensivt skött.

Naturpark: Ett område som har parkfunktion men där man genom gallringar och röjningar åstadkommit en parkartad skog med luckor mellan träden.

Engelsk park: En park som är anlagd men ej på samma strikta sätt som den geometriskt styrda barockparken. Engelska parken liknar en naturpark i vissa delar, i andra delar ingår också skogsmiljöer som får utvecklas utan att skapa glesa parkartade bestånd. Kombinationen öppna välskötta gräsytor med spridda träd och slutna skogspartier skapar tilltalande landskapsrum och överraskande gläntor.

Slätter: När gräsmarker slås med olika redskap t.ex. traktorburna aggregat, slätterbalk eller lie och höet transporteras bort från platsen.

Gräsklippning innebär oftast att det klippta gräset på ligga kvar.

Gräsröjning innebär att redskap används med snören som ”piskar”, sliter, av gräset.

Äng: Naturlig fodermark, mestadels grässvål, som slås (slåttras) för produktion av hö och lövfoder för vinterbehov. Ängen är således ett kulturgeografiskt begrepp som hör till det gamla bondesamhället. Vi vill använda begreppet i den bemärkelsen att det är en slättermark. Ytterst få om någon av Nationalstadsparkens slättermarker har brukats utan en period då marken plöjts upp eller vuxit igen. I dagligt tal användes äng för att uttrycka öppna gräsbärande mark – vilket vi vill undvika. Vi kallar sådana öppna ytor för gräsmarker.

Löväng används som begrepp på ängar som också har träd och buskar oftast i en fin mosaik = trädbärande äng.

Strandäng avser öppna marker på finsediment som hävdas intill sjöar och vattendrag, ursprungligen som slätteräng men numera mest som betesmark.

Hage: Ursprungligen inhägnad mark. Här avses betesmarker (eller f.d. betesmarker) i trädbärande halvöppna marker.

Lund: Används för en sluten ädellövskog. Dessa slutna lövskogar har nästan alltid under något stadium varit en trädbärande hävdad löväng eller park. Oftast är skogen örtrik.

Naturskog: Skog som får sköta sig själv utan planteringar eller skogsvårdande skötsel

Naturområde: Är i detta sammanhang alla vegetationsklädda grönytor som ej sköts som park med eller utan träd och buskar.

Tomt: Område intill bostadshus som är privat mark och som alltså ej är allemansrättsligt tillgänglig hemfridszon. Tomt är inte alltid samma område som utgör fastighetsgräns. Oftast avgränsas, eller bör tomten (och inte mer!) avgränsas av staket el. dylikt.

Exploaterad mark: Områden med anlagda vägar, anläggningar hus eller dito som har rivits och ännu ej omvandlats till exploaterat område, park eller naturmark. De tre sistnämnda begreppen har juridisk innebörd i lagtexten för nationalstadsparken.

Biologisk mångfald: Avser mångfald av arter, raser, biotoper eller naturtyper inom ett område.

Ekologiska tjänster: De funktioner som naturområden t.ex. skog eller träd, har utan att de går att värdera monetärt t. ex. filtrering av luftföroreningar, bullerdämpning, hydrologiska infiltrationssystem, vattenrening, klimatutjämning, koldioxidfällor, friskvårdsvärden.

Ekologiskt känsligt område: Område som är känsligt för störningar. Störningarna kan vara försurning eller luft- och vattenföroreningar eller också häckplatser för fåglar eller växtplatser för växter känsliga för slitage eller plockning.

Resiliens – Ekosystemens förmåga att klara störningsingrepp. Vid god resiliens ska systemet efter störning återgå, återhämta sig snabbt till ursprungsläget utan irreversibla skador.

Spridningskorridorer: Avser möjligheterna för en art eller artgrupp att kunna sprida sig från ett område som är hemvist för arten till ett annat där artens habitatkrav finns tillgodosett. Beroende på vilka arter och artgrupper man talar om varierar avstånd och storlek. Vissa nyckelarter kan man utgå ifrån i planeringen. Stockholm stad har t.ex. använt groddjurens förmåga att sprida sig mellan sina dammbiotoper som en planeringsfaktor. Dessa spridningskorridorer har många andra viktiga funktioner för t.ex. det rörliga friluftslivet, för ekologiska tjänster m.m.

Bilaga 3 Bildbilaga.

Digitala bilder från NSP finns på CD. Ett urval har gjorts inlagda i Word med bildtexter som belyser just innehållet i del I av rapporten. Även till del II av rapporten innehåller bildbilaga. Fotograf till samtliga bilder Lars-Gunnar Bråvander. Ytterligare ett stort bildarkiv digitala bilder finns från hela Nationalstadsparken. Copyright Lars-Gunnar Bråvander.

Bilaga 4 Kartor och figurer